

«ՄԻՏՔ» ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀՏԴ- 01: 94/99

ԳՄԴ- 91.9:63

Ջ 360

Մատենագիտությունը կազմել և հրատարակության է պատրաստել
պ.գ.թ. Վահե ՄԱՐԳՍՅԱՆԸ

Ջ 360 Ջավախքի հիմնահարցի մատենագիտություն / Կազմ., Վ.
Սարգսյան.- Եր.: «Միտք» վերլուծական կենտրոն, 2012. - 52 էջ:

**ՋԱՎԱԽՔԻ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԻ
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
(ի սկզբանե մինչ 2012 թ. սկիզբը)**

Ներկայացվող գրքույկը Ջավախքի պատմության և հիմնահարցի ուսումնասիրման նյութերի հասցեները մեկտեղելու և համահավաք տեսքով ներկայացնելու փորձ է: Հասցեագրված է նշյալ տարածաշրջանով զբաղվող գիտնականների, փորձագետների, ուսանողների, ինչպես նաև քավախքասեր ընթերցողների լայն շրջանակի համար:

ՀՏԴ- 01: 94/99

ԳՄԴ- 91.9:63

ISBN 978-99941-2-650-7

Երևան
«Միտք» վերլուծական կենտրոն
2012

© «Միտք» վերլուծական կենտրոն, 2012 թ.
© Վահե Սարգսյան (կազմելու համար), 2012 թ.

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Վերջին շրջանում տարբեր ուսումնասիրողների և հասկապես ուսանողության շրջանակներում արագ չափերով մեծանում է հետաքրքրությունը Ջավախքի և հարակից շրջանների անցյալի ու ներկայի նկատմամբ: Ուրախալի այդ երևույթին մեծապես վնասում էր այն իրողությունը, որ նշյալ շրջանակներն իրենց գիտա-հրապարակախոսական պրպտումների համար մինչ օրս ձեռքի տակ չունեին աղբյուրները, գրականությունը, համացանցային հասցեները և զանազան այլ նյութերը մատնանշող այն մատենագիտական ձեռնարկը, որը կհեշտացներ կատարվող աշխատանքը: Ավելին, տեղյակ չլինելով այդ նյութերի գոյության մասին, շատերն իրենց ուսումնասիրությունները կատարում էին՝ այդպես էլ չօգտվելով վերջիններիցս կամ չմատնանշելով դրանք: Ահա այս բացը լրացնելու է գալիս սույն մատենագիտական ձեռնարկը:

Գրքույկն իրենից ներկայացնում է պ.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Ա.Ա. Մելքոնյանի՝ «Ջավախքը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին քառորդին» (Ե., 2003) ստվարածավալ մենագրության օգտագործված աղբյուրների և գրականության ցանկը, որտեղ հեղինակի կողմից ամենայն մանրամասնությամբ ի մի են բերված մինչ այդ հրապարակի վրա առկա բոլոր նյութերը՝ ձեռագիր աղբյուրների, արխիվային փաստաթղթերի, գիտական գրականության, ժողովածուների, հանդեսների, քարտեզների, հողվածների և հրապարակումների, պարբերական մամուլի և այլնի տեսքով:

Մատենագիտության վերջում բերված են երկու հավելվածներ:

Առաջին հավելվածում ներկայացված են այն բոլոր նյութերը, որոնք հրապարակ են դուրս եկել պրոֆ. Ա.Ա. Մելքոնյանի վերոնշյալ աշխատության հրատարակությունից (2003 թ.) հետո:

Երկրորդ հավելվածը պարունակում է համացանցային հասցեների ցանկը: Նշյալ կայքէջերը ուղղակի կամ անուղղակի տեղեկություններ են պարունակում Ջավախքի մասին:

Վահե ՄԱՐԳՍՅԱՆ

ՋԱՎԱԽՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ (սկզբից մինչև 2003 թ.)

1. Սկզբնաղբյուրներ

Ա) Ձեռագիր աղբյուրներ

I. Մատենադարան

- 1.1. Արխիվային բաժին: Ձեռագիր թիվ 1737, 10195:
- 1.2. Ալեքսանդր Երիցյանի արխիվ, թղթապանակ 156, վավերագիր 131:
- 1.3. Լազարյանների արխիվ, թղթ. 105, գործ 13, վ. 192:
- 1.4. Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 58, վ. 188, թղթ. 64, վ. 506, 507, թղթ. 68, վ. 411, թղթ. 86, վ. 269, թղթ. 90, վ. 56, 69, թղթ. 91, վ. 150, թղթ. 129, վ. 68, 188, թղթ. 257, վ. 304ա (պ.):
- 1.5. Կարապետ արքեպիսկոպոսի արխիվ թղթ. 163ա, վ. 305:
թղթ. 163գ, վ. 1010, 1012, 1016, 1022, 1028, 1136, 1173, 1176, 1179, 1180, 1181, 1182, 1183, 1185, 1187, 1188, 1192, 1206, 1216, 1218, 1223, 1227, 1230, 1231, 1250, 1252, 1262, 1367:
թղթ. 163դ, վ. 1292, 1310, 1331, 1344, 1367, 1403, 1415, 1424, 1476, 1507, 1509:
թղթ. 163ե, վ. 66, 77, 78, 79, 90, 102, 119, 134, 136, 161:
թղթ. 163զ, վ. 264:
- 1.6. Հարություն Արահամյանի արխիվ, թղթ. 99, վ. 11, 41:
- 1.7. Ներսես Աշտարակեցու արխիվ, թղթ. 166, վ. 906, 1170:
- 1.8. Պատկանյանների արխիվ, թղթ. 142, վ. 170:
- 1.9. Չանազան հեղինակների արխիվ, թղթ. 54, ց. 13 (1), 13(2),

II. ՀՀ Ազգային արխիվ (ՀՀ ԱԱ)

- 1.10. Ֆոնդ 35, ց. 1, գ. 103:
- 1.11. Ֆ. 53, ց. 1, գ. 2418, 2961, 3230, 3800, 3805, 3809, 3814, 3820, 3828, 3833, 3839, 3848, 3850, 3856, 3859, 3892, 3893, 3931, 3964, 3993, 3998, 4002, 4077:
- 1.12. Ֆ. 56, ց. 1, գ. 3245:
- 1.13. Ֆ. 1263, ց. 2, գ. 3:

- 1.14. ֆ. 200, ց. 1, գ. 17, 56, 104, 191, ց. 2, գ. 165:
- 1.15. ֆ. 206, ց. 1, գ. 2, 84:
- 1.16. ֆ. 275, ց. 5, գ. 104:

III. ՀՀ Ազգային արխիվ (ՀՀ ԱԱ)

- 1.17. ֆ. 112, ց. 1, գ. 95, ց. 2, գ. 1405, 1412:
- 1.18. ֆ. 113, ց. 3, գ. 3, 15, 42, 55, 56, 75, 116:
- 1.19. ֆ. 114, ց. 2, գ. 3, 12, 24, 46, 56, 136:
- 1.20. ֆ. 128, ց. 1, գ. 674:

IV. ՀՀ Ազգային արխիվ (ՀՀ ԱԱ)

- 1.21. ֆ. 1, ց. 1, գ. 122 :
- 1.22. Հավաքածու 1, գ. 2, 7:

V. ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի արխիվ (ՀՀ ԳԱԱ ՊԻԱ)

- 1.23. Լեոյի անձնական ֆոնդ 1, ց. 1, գ. 27, 28, 54, 242, 264, 389:

VI. Ախալքալաքի գավառագիտական թանգարան

- 1.24. գ. 3674, 3701, 3709:

VII. Центральный государственный исторический архив Грузии (ЦГИАГ)

- 1.25. фонд 2, Главкомандующий в Грузии, опись 1, дело 4, 26, 28, 79, 89, 1990, 2236, 2542, 2575, 2594, 3396, 4587, 4619.
- 1.26. ֆ. 7, օպ. 11, Ժ. 1.
- 1.27. ֆ. 11, Дипломатическая канцелярия главнокомандующего за-кавказским краем, Ժ. 418, Ժոկ. 713.
- 1.28. ֆ. 16, Грузинский гражданский губернатор, օպ. 1, Ժ. 436, 1661, 2973, 2981, 2985, 10766.

VIII. Архив внешней политики Российской Федерации (АВПРФ)

- 1.29. ֆ. Главный архив II—3, Ժ. 3, II—19, Ժ. 1.
- 1.30. ֆ. Главный архив III—6, Ժ. 4, 13, Կ. 17.

IX. Российский государственный военно—исторический архив (РГВИА)

- 1.31. ֆ. 20, օպ. 1/47, Ժ. 549.
- 1.32. ֆ. 114, օպ. 2, Ժ. 63.
- 1.33. ֆ. 450, օպ. 1, Ժ. 276, 403.
- 1.34. ֆ. ВУА, Ժ. 1019, 2875, Կ. 3, 4643.

X. Российский государственный исторический архив в Санкт—Петербургe (РГИА СПб.)

- 1.35. ֆ. 1263, օպ. 1, Ժ. 974a, 1192.
- 1.36. ֆ. 1268, օպ. 1, Ժ. 9.
- 1.37. ֆ. 1377, օպ. 1, Ժ. 5, 29.

2. Տպագիր սկզբնաղբյուրներ

Ա) Հայերեն

- 2.1. Աբրահամ Կրետացի, Պատմություն, Ե., 1973:
- 2.2. Ազաթանգեղոս, Պատմություն Հայոց, Ե., 1983:
- 2.3. Դարբինյան Ս., Վավերագրեր պարսկահայերի և արևմտահայերի 1828-1830 թթ. գաղթի վերաբերյալ, Բանբեր Հայաստանի արխիվների, 1973, թիվ 2, էջ 135-146:
- 2.4. Դիւան Հայոց պատմութեան, գիրք Գ, հրատարակեց Գիւտ քահ. Աղանեանց, Թիֆլիս, 1894:
- 2.5. Դիվան Հայոց Պատմության. Նոր շարք, գիրք առաջին: Ղուկաս Կարնեցի, հ. Ա, աշխատասիրությամբ՝ Վ. Գրիգորյանի, Ե., 1984:
- 2.6. Դիվան հայ վիճագրության, պր. 1, Անի քաղաք, կազմեց Ա. Օրբելի, Ե., 1966:
- 2.7. Ձաքարեայ սարկաւազի Պատմութիւն, հ. Ա, Վաղարշապատ, 1870:
- 2.8. Թովմա Մեծոփեցի, Պատմագրություն, աշխատասիրությամբ՝ Լ. Խաչիկյանի, Ե., 1999:
- 2.9. Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի նյութ ժողովուրդների մասին, կազմեց Ա. Խ. Սաֆրաստյան, հ. Ա, Ե., 1961, հ. Բ, Ե., 1964, հ. Գ, Էվլիյա Չելեբի, Ե., 1967:
- 2.10. ԺՂ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, գիրք երկրորդ, Ե., 1950:
- 2.11. Ժե դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, գիրք առաջին (1401-1450), Ե., 1955:
- 2.12. Ժե դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն 2 (1451-1480 թթ.), կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Ե., 1958,
- 2.13. Կորյուն, Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի, աշխատասիրությամբ՝ Ա. Մաթևոսյանի, Ե., 1994:
- 2.14. Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920 թթ. (քաղաքական պատմություն), փաստաթղթերի ժողովածու, կազմող-

- ներ՝ Գ. Գալոյան, Վ. Ղազախեցյան, Վ. Մելիքյան, Ս. Միրզոյան, Ա. Վիրաբյան, Ե., 2000:
- 2.15. Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923), կազմողներ՝ Ջ. Ս. Կիրակոսյան, Ռ. Գ. Սահակյան, Ե., 1972:
- 2.16. Հայերեն ձեռագրերի ժեղարի հիշատակարաններ (1601-1620), հ. Ա, կազմեցին Վ. Հակոբյան, Ա. Հովհաննիսյան, Ե., 1974:
- 2.17. Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Ե., 1989:
- 2.18. Հովհաննես կաթողիկոս Դրասխանակերտցի, Հայոց պատմություն, աշխարհաբար թարգմանությունը և ծանոթագրությունները՝ Գ. Բ. Թոսունյանի, Ե., 1996:
- 2.19. Ղազար Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց. Թուրք առ Վահան Մամիկոնեան, քննական բնագիրը՝ Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Ստ. Մալխասյանցի, Ե., 1982:
- 2.20. Ղևոնդ, Պատմություն, թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրությունները Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Ե., 1982:
- 2.21. Մանր ժամանակագրություններ, 13-18-րդ դդ., կազմեց Վ. Ա. Հակոբյան, հ. 1, Ե. 1951, հ. 2, Ե., 1956:
- 2.22. Մատթեոս Ուռհայեցի, ժամանակագրություն, աշխարհաբար թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Հ. Բարթիկյանի, Ե., 1991:
- 2.23. Մատթեոս Ուռհայեցի, ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898:
- 2.24. Մեծին Վարդանայ Բարձրբերդեցույ Պատմութիւն Տիեզերական, Մոսկվա, 1861:
- 2.25. Մխիթարայ Այրիվանեցույ Պատմութիւն հայոց, Մոսկուա, 1860:
- 2.26. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1881:
- 2.27. Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտեցույ Պատմութիւն հայոց, Թիֆլիս, 1912:
- 2.28. Յովհաննու Մամիկոնեանի եպիսկոպոսի, Պատմութիւն Տարոնոյ, Վենետիկ, 1832:
- 2.29. Պատմութիւն սրբոյն Ներսիսի և գիւտ ճշարտաց, Սոփերք հայկականք, հ. է, Վենետիկ, 1853:
- 2.30. Սամուէլի քահանայի Անեցույ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893:
- 2.31. Սիմեոն Երևանցի, Ջամբռ, գիրք, որ կոչի յիշատակարան, Վաղարշապատ, 1873:

- 2.32. Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրությունները Ա. Ա. Արահամյանի, Ե., 1986:
- 2.33. Ստեփաննոսի Օրբելեանի ժամանակագրութիւն, Ե., 1942:
- 2.34. Ստեփանոսի Տարոնեցույ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885:
- 2.35. Ստրաբոն. Օտար աղբյուրները հայերի մասին, հ. 1, Ե., 1940:
- 2.36. Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, թարգմանեց Լ. Մելիքսեթ-բեկ, հ. Ա-Բ, Ե., 1934, հ. Գ, Ե., 1955:
- 2.37. Վրաց ժամանակագրություն (1207-1318), թարգմանությունը հին վրացերենից Պ. Մուրադյանի, Ե., 1971:
- 2.38. Ուխտանէս, Պատմութիւն բաժանման վրաց ի հայոց, Վաղարշապատ, 1871:
- 2.39. Ուշագրավ տեղեկագիր Կարնո գավառի հայության և 1829-1830 թթ. գաղթի վերաբերյալ, ՊԲՀ, 1974, թիվ 3, էջ 83-96:
- 2.40. Փալստոս Բուզանդ, Պատմություն Հայոց, թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Ստ. Մալխասյանի, Ե., 1987:
- 2.41. Փափազյան Ա., Թուրքական վավերագրերը Հայաստանի և հայերի մասին (16-19-րդ դարեր), Ե., 1999:

Բ) Ռուսերեն

- 2.42. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (АКАК), тт. 1—12, Тифлис, 1866—1904.
- 2.43. Армяно—русские отношения в XVIII в., сборник документов, т. 3, Е., 1978.
- 2.44. Армянский вопрос и геноцид армян в Турции (1913—1919), сборник (составитель, отв. ред., автор предисловия В. Микаелян), Е., 1995.
- 2.45. Ахалкалакский уезд тифлисской губернии. Статистический временник Кавказского края, вып. 2, Т. 1887, с. 1—95.
- 2.46. Вахушти Багратиони, История царства грузинского, Т., 1976.
- 2.47. Джавахетия, материалы по изучению природных ресурсов ахалкалакского нагорья, Т., 1933.
- 2.48. Джаниашвили Л., Несколько аспектов переселения армян в Самцхе—Джавахетию (см. Интернет, <http://caucasia.iatr.org.ge/N1/Rus-Resume/Janiashvili.htm>):
- 2.49. Джихан—нюма и фезляке Кятиба Челеби как источник по истории Армении. Предисловие., перевод и комментарии А. А. Папазяна, Е., 1973.
- 2.50. Доклад особой следственной комиссии по обследованию обстоятельств возникновения восстания в Борчалинском

уезде и причины войны с Республикой Арменией, პოლიტიკა, ჟურნალი, თბ., 1998, №4-6, გვ. 4-30.

- 2.51. Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, Т., 1919.
- 2.52. Документы, относящиеся к армяно-грузинской войне, ანթაქსი (ნაქანაშარი) წიგნი, 1919):
- 2.53. Жизнь царицы Тамары, Памятники грузинской исторической литературы, т. V, Т., 1985.
- 2.54. Из истории иностранной интервенции в Армении в 1918 г. Документы, Е., 1970.
- 2.55. Мартиросян В. М., Чобанян П. А., Документы по истории армяно-грузинских взаимоотношений и общественной жизни Грузии (II пол. XVIII в.), Кавказ и Византия, вып. 3, Е., 1982, с. 237-244.
- 2.56. Новые документы о переселении персидских и западных армян в 1828-1830 г., ЕՀԸ, 1977, N 3, էջ 1-23:
- 2.57. Присоединение Восточной Армении к России. Сборник документов. Редактор Ц. П. Агаян, т. 1, 1801-1813, Е., 1972, т. 2, 1814-1830, Е., 1978.
- 2.58. Пространный реестр Гюрджистанского вилайета, турецкий текст издал, перевел С. С. Джикия, книга 1, Тб., 1947, (ბეგრებენ):
- 2.59. Социально - политическое и экономическое положение Восточной Армении после присоединения Восточной Армении к России (1830-1870), документы и материалы, под. ред. Н. А. Тавакаляна, Е., 1993.

9) Կրթություն

- 2.60. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი 2, თბ., 1941, წ. 1, 1947. თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო სერგი ჯიქია, წ. 3, გამოკვლევა, თბ., 1958.
- 2.61. უსტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, სომეხური ტექსტი ქართული თარგმანითა და გამოკვლევით გამოსცა ზაზა ალექსიძემ, თბ., 1975.
- 2.62. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955, ტ. IV, თბ., 1973.
- 2.63. ჩილდორის ვილაიეთის ჯაბა დავთარი. 1694-1732, თბ., 1979.

3. Մենագրություններ, ժողովածուներ, սեղմագրեր, քարտեզներ

Ա) Հայերեն

- 3.1. Աղոնց Ն., Հայաստանի պատմություն, Ե., 1972:
- 3.2. Աղոնց Ն., Հայաստանը Ռուստինիանոսի դարաշրջանում, Ե., 1987:
- 3.3. Ալիշան Ղ., Այրարատ, Վենետիկ, 1890:
- 3.4. Ալիշան Ղ., Նշմարք հայկականք, պր. 1, անթվական:
- 3.5. Ալիշան Ն., Կիրիոն կաթողիկոս Վրաց: Պատմություն հայ-վրացական յարաբերությանց եօթերորդ դարու մեջ (Ազգային մատենադարան), Վիեննա, 1910:
- 3.6. Ահարոնյան Ա., Սարդարապատից մինչև Սևր և Լոզան, Ե., 2001:
- 3.7. Աղայան Ծ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի պատմությունից, Ե., 1976:
- 3.8. Աղանեանց Գ., Կարնո գաղթը (1829-1830), Թ., 1891:
- 3.9. Ավետիսյան Հ., Հայկական հարցը 1918 թ., Ե., 1997:
- 3.10. Արոյան Ս., Բեկորներ Մշո Ջոջ քարի. հայրենագիտական ակնարկ, Ե., 1997:
- 3.11. Բաղայան Գ., Ջավախք և հարակից շրջաններ, քարտեզ, մասշտաբ 1: 260000, Ե., 1995: Նույնի՝ Ջավախք եւ յարակից երկրամասեր, մասշտաբ 1:400000, Ե., 2002:
- 3.12. Բերակչյան Լ. Ա., Լոմատուրցի գյուղի պատմաաշխարհագրական ակնարկը, 1999:
- 3.13. Բոզդանովկայի շրջան, տեղեկագիրք, կազմողներ՝ Մ. Կարախանյան, Ժ. Սնիչյան, Մ. Սեդրակյան, Լ. Ղազարյան, Մ. Եսոյան, Մ. Վարդանյան, Ս. Երանոսյան, Բոզդանովկա, 1992:
- 3.14. Գալոյան Գ. Ա., Հայաստանը և մեծ տերությունները 1917-1923 թթ, Ե., 1999:
- 3.15. Գեղամեանց Ե., Պատմական քաղվածքներ, պրակ 4, Բաքու, 1909:
- 3.16. Գեղամյանց Հ., Կարապետ արքեպիսկոպոս (կենսագրություն), առաջաբանը և ծանոթագրությունները Ա. Մելքոնյանի, Ե., 1999:
- 3.17. Գրիգորյան Գ., Հախվերդյան Ս., Սյունիքի պատմություն, Ե., 2001:
- 3.18. Գրիգորյան Զ. Կ., Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին և նրա պատմական նշանակությունը, Ե., 1978:
- 3.19. Դավթյան Ա., Հայկական և հայախառը բնակավայրերը Վրաստանում, Ե., 1997:

- 3.20. Դավթյան Ա. Խ., Ջավախք, Ե., 1994:
- 3.21. Դիլոյան Վ. Ա., Արևելյան Հայաստանը 19-րդ դարի առաջին երեսնամյակին և հայ-ռուսական հարաբերությունները, Ե., 1989:
- 3.22. Դոխոյան Ա., Գյուղն Կարգախ, Ե., 1995:
- 3.23. Երեմյան Ս., Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Ե., 1963:
- 3.24. Երեմյան Ս., Ուրարտու պետությունը. քարտեզ, Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 1, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., Ե., 1971:
- 3.25. Երեսնամեակ հայոց բարեգործական ընկերութեան Կովկասում. 1881–1911, կազմեց Լեօ, Թ., 1911:
- 3.26. Երիցեանց Ա., Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութիւնը և Կովկասի Հայք 19-րդ դարում, հ. Ա., Թ. 1894:
- 3.27. Ջեյթեան Ս., Հայ կնոջ դերը հայ յեղափոխական շարժման մեջ, Լոս Անճրլըս, 1992:
- 3.28. Ջոհրաբյան Է. Ա., 1920 թ. թուրք-հայկական պատերազմը և տերությունները, Ե., 1997:
- 3.29. Ջուլայան Մ., Հայ ժողովրդի 13-18-րդ դարերի պատմության հարցերը ըստ եվրոպացի հեղինակների, գիրք Ա, Ե., 1990:
- 3.30. Ջուլայան Մ. Կ., Արևմտյան Հայաստանը 16-18-րդ դդ., Ե., 1980:
- 3.30^ա. Ջուռնալյան Ս., Ջավախք. Ժամանակագրություն, Ե., 2002:
- 3.31. Ջոր. Անդրանիկի Կովկասեան ճակատի պատմական օրագրութիւնը, 1914–1917, Պոսթոն, 1924:
- 3.32. Էփրիկեան Ա., Պատկերազարդ բնաշխարհիկ բառարան, հ. Ա, Վենետիկ, 1902:
- 3.33. Թումանյանը ժամանակակիցների հուշերում, Ե., 1969:
- 3.34. Ինճիճեան Ղ., Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի, հ. Ա, Վենետիկ, 1806:
- 3.35. Իշխանյան Բ., Հայ-վրացական հարաբերութիւնների պրոբլեմը (քննական վերլուծութիւն), Թիֆլիս, 1914:
- 3.36. Իսոյան Ա., Սաթխա, Ե., 1995:
- 3.37. Իսոյան Ա., Սաթխա, Մեծ Արագյալ, Փոքր Արագյալ, Ե., 2001:
- 3.37^ա. Իսոյան Ա., Սամցխե-Ջավախքի նշանավոր հայորդիները, մաս Ա, ձեռագիր:
- 3.38. Լալայան Ե., Երկեր, հ. 1, Ե., 1983:
- 3.39. Լեո, Հայոց պատմություն, նորագույն շրջան, մասն 1, Ե., 1926, մասն 2, Ե., 1927:
- 3.40. Լեո, Հայոց պատմություն, հ. 3, Ե., 1946:
- 3.41. Լեօ, Սահմանավեճեր, Թիֆլիս, 1919:

- 3.42. Խաչատրյան Վ., Հայաստանը մ. թ. ա. 15-17-րդ դարերում, Ե., 1998:
- 3.43. Խատիսեան Ա., Հայաստանի Հանրապետութեան ծագումն ու զարգացումը, Բեյրութ, 1968:
- 3.44. Խուդիմեան Գ., Հայ յեղափոխական դաշնակցութեան ծնունդը, Ե., 2000:
- 3.45. Կարագեոզյան Հ., Հայկական լեռնաշխարհը սեպագիր աղբիւրներում, հ. I, գիրք 1, Ե., 1998:
- 3.46. Կարապետյան Հ., Անդրանիկ, հ. 3, Ե., 1994:
- 3.47. Կարապետյան Մ., Հայկական կամավորական խմբերը և ազգային գումարտակները Կովկասյան ռազմաճակատում (1914-1917 թթ.), Ե., 1999:
- 3.48. Կարապետյան Ս., Ջավախքի խաչքարերը, Ե., 1995:
- 3.48^ա. Կերոն-2002, Ջաւախքեան գիտաժողովի նիւթեր, կազմողներ՝ Հ. Ալվրցեան, Ա. Մադոյեան, Ե., 2002:
- 3.49. Կիրակոսյան Գ. Ե., Հայաստանը Լանկ-Թամուրի և թուրքմեն ցեղերի արշավանքների շրջանում, Ե., 1997:
- 3.50. Կիրակոսյան Ջ. Ս., Առաջին համաշխարհային պատերազմը և արևմտահայությունը 1914-1916 թթ., Ե., 1965:
- 3.51. Հրաւեր ողջմտութեան, Ս. Էջմիածին, 1993:
- 3.52. Համբարյան Ա., Ջավախքի ժողովրդագրության պատմությունից, Ե., 1998:
- 3.53. Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, հ. Ա., Ուրարտական աղբյուրներ. Ե., 1981:
- 3.54. Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., հ. 1–8, , Ե., 1971–1984:
- 3.55. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հեղինակներ՝ Հակոբյան Թ. Խ., Մելիք-Բախշյան Ստ. Տ., Բարսեղյան Հ. Խ., հ. 1-5, Ե., 1986-2001:
- 3.56. Հայկական ՍՍՌ ատլաս, 4-րդ դարի հռոմեական մղոնաչափքի (Պատիճգերյան աղյուսակի) մի մասը, Երևան–Մոսկվա, 1961, էջ 110:
- 3.57. Հայկունի Ս., Բագրևանդ ջրաբաշխ գավառ, մասն Ա, Վաղարշապատ, 1894:
- 3.58. Հայոց պատմություն, հանրակրթական դպրոցի 8-րդ դասարանի դասագիրք, Վ. Բարխուդարյանի խմբագրությամբ, Ե., 2000:
- 3.59. Հայոց պատմություն, նյութերի ժողովածու, կազմող՝ Վ. Ղազախեցյան, Ե., 1993:
- 3.60. Հայրենի Ջաւախք, ժողովածու, Պէյրութ, 2002:

- 3.61. Հարությունյան Ա. Յ., Թուրքական ինտերվենցիան Անդրկովկաս 1918 թ. և ինքնապաշտպանական կռիվները, Ե., 1984:
- 3.62. Հարությունյան Կ. Ա., Հայկական ազգային զորամիավորումները 1918-1945 թվականներին, Ե., 2002:
- 3.63. Հովհաննիսյան Ա., Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, գիրք 2, Ե., 1959:
- 3.64. Չիթոլ դաշտի Կարնոյ, կազմող՝ Վարդիթեր Կոճուղզեան-Յովհաննիսեան, Բեյրութ, 1972:
- 3.65. Մանանդյան Յ., Երկեր, հ. Ա-Զ, Ե., 1977-1985:
- 3.66. Մանանդյան Յ., Հայաստանի գլխավոր ճանապարհները ըստ Պետրոսյանի քարտեզի, Ե., 1936:
- 3.67. Մանանդյան Յ., Տիգրան Երկրորդը և Հռոմը, Ե., 1940:
- 3.68. Մանանդյան Յ., Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, հ. Բ, Ե., 1960:
- 3.69. Սարգսյան Յ. Գ., Հյուսիսային Հայաստանի և Վրաստանի ժԲ դարի պատմության մի քանի հարցեր, Ե., 1980:
- 3.70. Մելիքյան Վ., 1917. Փետրվարյան հեղափոխությունը և Հայաստանը, Ե., 1997:
- 3.71. Մելքոնյան Ա., Երզրումի նահանգի հայ ազգաբնակչությունը 19-րդ դարի առաջին երեսնամյակին (պատմաժողովրդագրական ուսումնասիրություն), Ե., 1994:
- 3.72. Մելքոնյան Ա., Հայոց պատմություն, ուսումնական ձեռնարկ, Ե., 1998:
- 3.73. Մելքոնյան Ա., Ջավախք. պատմության ուրվագծեր, Ե., 1999:
- 3.74. Միրախորեան Մ., Նկարագրական ուղևորություն ի հայաբնակ գաւառս Արևելեան Տաճկաստանի, հ. Գ, Կ. Պոլիս, 1885:
- 3.75. Միքայելյան Յ. Ս., Ծալկայի ազգագրությունը և բանահյուսությունը, գյուղ Ղուշչի, Ե., 1998:
- 3.76. Միքայելյան Վ. Ա., Դրիմի հայկական գաղութի պատմություն (1801-1917), Ե., 1970:
- 3.77. Մուրադյան Պ. Ս., Հայաստանի վրացերեն արձանագրությունները, հ. 1, Ե., 1977:
- 3.77^ա. Յուշանատեան Յ.Յ.Դաշնակցութեան, ալբոմ-ատլաս, հ. Ա, Լոս Անճելըս, 1992:
- 3.78. Շիրինյան Ս., Ախալքալաքցիներ, առաջաբանի հեղինակ և խմբագիր Ա. Մելքոնյան, Ե., 2000:
- 3.79. Չամչեանց Մ., Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784, հ. Ա-Գ, Ե., 1984:
- 3.80. Չելեայան Ա., Ջորավար Անդրանիկ և հայ հեղափոխական շարժումը, Ե., 1990:

- 3.81. Պարսամյան Վ. Ա., Գրիբոեդովը և հայ-ռուսական հարաբերությունները, Ե., 1947:
- 3.82. Պերպերեան Ա., Պատմութիւն հայոց, 1871:
- 3.83. Ջահուկյան Գ. Բ., Հայոց լեզվի պատմություն. Նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987:
- 3.84. Ռուբեն, Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները, հ. Զ-Է, Թեհրան, 1982:
- 3.85. Սանոսյան Ա., Ախալքալաքի և Ախալքալաքի գավառների 1918 թ. ինքնապաշտպանությունը, Ե., 1992:
- 3.86. Սարգսյան Ե. Ղ., Թուրքիան և նրա նվաճողական քաղաքականությունը Անդրկովկասում (1914-1918), Ե., 1964:
- 3.87. Սարգսյան Մ., Խաչված քաղաքը, Ե., 1996:
- 3.88. Սարգսյան Վ., Ջաւախք տեղանվան ծագումը, Ե., 1999:
- 3.89. Սէլյան, Նշմարներ, Ե., 1999:
- 3.90. Սիմոնյան Ե., Ախալքալաքի կրակե օղակում, Ե., 2000:
- 3.91. Սիմոնյան Յ. Ռ., Անդրանիկի ժամանակը, գիրք Ա-Բ, Ե., 1996:
- 3.92. Վազներ Մ., Ճանապարհորդութիւն ի Հայաստան, թարգմ. Ճ. Ճամճեան, Վիեննա, 1851:
- 3.93. Վահան Տերյանը ժամանակակիցների հուշերում, Ե., 1964:
- 3.94. Վարանդեան Մ., Յ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութիւն, Ե., 1992:
- 3.95. Վրացեան Ս., Հայաստանի Հանրապետութիւն, Ե. 1993:
- 3.96. Տաշեան Յ., Տայք, դրացիք և Խոտորչուր, Վիեննա, 1973:
- 3.97. Քաջունի Մ., Աշխարհագրութիւն իին և նոր Հայաստանյայց, Վենետիկ, 1857:
- 3.97^ա. Օրմանյան Մ., Ազգապատում, հ. Բ, Ս.Էջմիածին, 2001:

Բ) Ռուսերեն

- 3.98. Арвеладзе Б., Армянские или грузинские церкви в Грузии ?, Тб., 1996.
- 3.99. Арутюнян А. О., Кавказский фронт 1914–1917 г., Е., 1971.
- 3.100. Генерал—фельдмаршал князь Паскевич, составил князь А. Щербатов, т. 3, СПб., 1891.
- 3.101. Джандиери Е. Г., Ахалкалаки Джавахетский (историко—археологическое исследование). Автореферат диссертации на соискание ученой степ. канд. ист. наук, Т., 1983.
- 3.102. Дубровин Н., История войны и владычества русских на Кавказе, т. 1, кн. 1, СПб., 1881, т. 5, СПб., 1887, т. 6, СПб., 1888.
- 3.103. Евангулов Г. Г., Местная реформа на Кавказе, СПб., 1914.

- 3.104. Зубов Платон, Картина Кавказского края принадлежащего России и сопредельных ему земель, СПб., 1835.
- 3.105. Иваненко В. Н., Гражданское управление Закавказьем..., Т., 1901.
- 3.106. Иоселиани, Города существовавшие в Грузии, Т., 1850.
- 3.107. История Армении с древнейших времен до наших дней, авторский кол., Е., 1999.
- 3.108. История военных действий в азиатской Турции в 1828–1829 гг., ч. 1–2, СПб., 1836 և նույնի երկրորդ հրատարակությունը Варшава, 1843.
- 3.109. Кавказ. Народы Кавказа, т. 1, СПб., 1914.
- 3.110. Карта Грузии или описание политического состояния царств Карталинского и Кахетинского, Т., 1896.
- 3.111. Линч Х. Ф. Б., Армения, т. 1, Т., 1910.
- 3.112. Народы Кавказа. этнографические очерки АН СССР, т. 2, М., 1962.
- 3.113. Обзорение российских владений за Кавказом в статистическом, топографическом и финансовом отношениях, ч. 4, СПб., 1836.
- 3.114. Пайчадзе Г. Г., Русско–грузинские политические отношения в первой половине XVIII века, Т., 1970.
- 3.115. Полное собрание сочинений А. С. Грибоедова, т. 3, Петроград, 1917.
- 3.116. Потто В., Кавказская война, в отдельных эпизодах, легендах и биографиях, т. 1, вып. 3, Т., 1885, т. 4, вып. 1–4, Т., 1887–1888.
- 3.117. Пушкин А. С., Путешествие в Арзрум во время похода 1829 года. //Пушкин А. С., Полн. Собр. соч., изд. 4–ое, т. 6, Ленинград, 1978.
- 3.118. Статистическое описание Закавказского края, сост. Орест Евецкий, СПб., 1835.
- 3.119. Тунян В., Карабахский конфликт, Е., 1999.
- 3.120. Ушаков Н., История военных действий в азиатской Турции в 1828–1829 гг., т. 1, СПб., 1836.
- 3.121. Хармандарян С. В., Ленин и становление закавказской федерации, Е., 1969.
- 3.122. Хачатрян Ж. К., Армянские народные пляски Джавахка, автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. ист. наук, Е., 1971.
- 3.123. Шахатунян А., Административный передел Закавказья, Т., 1918.
- 3.124. Широкоград А. Б., Русско–турецкие войны 1676–1918 г., Минск, Москва, 2000.

Գ) Կրթչւրնս

- 3.125. ასპინძა. სამცხისა და ჯავახეთის საზღვარზე, ახალციხე, 2000.
- 3.126. ახალციხე–ყარსი (სიმპოზიუმის შრომები), ახალციხე–ყარსი, 2001,
- 3.127. ბერძენიშვილი დ., ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან. ზემო ქართლი– თორი, ჯავახეთი, თბ., 1985.
- 3.128. ბერძენიშვილი დ., ჯავახეთის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები , თბ., 1975.
- 3.129. ბოჭორიძე გ., მოგზაურობა სამცხე–ჯავახეთში, თბ., 1992.
- 3.130. გურჯისტანის ვილაიეთის რუკა, თბ., 1953.
- 3.131. თეთვაძე შ., თეთვაძე ო., სომხები საქართველოში, თბ., 1998.
- 3.132. ლომსაძე შ., სამცხე–ჯავახეთი, თბ., 1975.
- 3.133. ქუთათელაძე ქ., ქვემო ქართლი. პოლიტიკური ისტორიის საკითხები (ტაშირ–ძორაგეტის სამეფო; ორბელთა გვარის ისტორია), თბ., 2001.
- 3.134. ცისკარიშვილი ვ., ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959.
- 3.135. ჯავახეთი. ისტორიულ–ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი, თბ., 2000.
- 3.136. ჯავახიშვილი ივ., საქართველოს საზღვრები, თბ., 1919.
- 3.137. ჯანიაშვილი ლ., სამცხე–ჯავახეთის სომხური მოსახლეობის ყოფა და კულტურა, ავტორეფერატი, თბ., 1999.

Դ) Այլ լեզուներով

- 3.138. Ayni Ali, Kavanin-i Ali Osman der hulasa-i mezamin-i defter-i divan, Istanbul, 1280.
- 3.139. Birken A., Die Provinzen des osmanischen Reiches, Wiesbaden, 1976.
- 3.140. Brosset M., Voyage archéologique en Transcaucasie, SPb., 1850.
- 3.141. Hammer J., Histoire de l'empire ottoman, t. 17, Paris, 1843.
- 3.142. Hofmann S. J., II Vicariato Apostolico Di Constantinopoli, 1453–1830.
- 3.143. Hovannisian R. G., The Republic of Armenia, vol. 1, Berkeley, Los Angeles, London 1971, vol. 2, vol. 3.
- 3.144. Kurumu, c. 15, ekim Ankara, 1951, sayi 60.
- 3.145. Markwart J, Das Itinerer von Artaxata nach Armastica, Wien, 1920.

- 3.146. Markwart J., Skizzen zur historischen Topographie und Geschichte von Kaukasien, Wien, 1928.
- 3.147. Pitcher D. E., An historical geography of the ottoman Empire..., Leide E. J. Brill, 1972.
- 3.148. Smith E., Researches of the rev. E. Smith and rev. H. G. O. Dwight in Armenia including a Journey through Asia Minor, and Georgia and Persia, vol. 1, Boston, 1833.
- 3.149. Ubcini M. A., Lettres sur la Turquie, Paris, 1853.
- 3.150. Varandian M., Le conflit arméno-géorgien et la guerre du Caucase, Paris, 1919.

4. Պարբերական մամուլ և մատենաշարեր

Ա) Հայերեն

- 4.1. Ազատամարտ, Երևան, 1992, 24 ապրիլ:
- 4.2. Ազգագրական հանդես, գիրք Ա-Բ, Շուշի-Թիֆլիս, 1896:
- 4.3. Ազդակ, բացառիկ, Բեյրութ, 1999, 24 ապրիլ, էջ 106-114:
- 4.4. Աշխատավոր, Թիֆլիս, 1920, 16 հունիս, թիվ 57:
- 4.4^ա. Ասպնջակ, «Ջավախք» հայրենակցական-բարեգործական միության պաշտոնաթերթ, Երևան, 2001-2002:
- 4.5. Արարատ, Էջմիածին, 1889, 31 մարտ:
- 4.6. Արաքս, Ս. Պետերբուրգ, 1903, մայիս, էջ 434-440:
- 4.7. Արծազանք, Թիֆլիս, 1885, 21 հունիս, 28 հունիս, 31 դեկտեմբեր, էջ 367-368:
- 4.8. Արևելյան մամուլ, Ջնյունիա, 1898, 1 դեկտեմբեր:
- 4.9. Բազմավեպ, Վենետիկ, 1887:
- 4.10. Բանբեր Երևանի համալսարանի (ԲԵՀ), Երևան, 1977, թիվ 2, 1992, թիվ 1, էջ 201-204:
- 4.11. Բանբեր Հայաստանի արխիվների (ԲՀԱ), Եր., 1973, թիվ 2, էջ 135-146, 1977, N 3, էջ 1-22:
- 4.12. Գիտական աշխատություններ, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի, 1998, հ. 1:
- 4.13. Գրական թերթ, 1964, 18 դեկտեմբեր:
- 4.14. Դրոշակ, Փարիզ, 1926, թիվ 1, 1999, հոկտեմբեր, թիվ 16:
- 4.15. Երևանի համալսարան, Երևան, 1980, թիվ 3, էջ 39-42:
- 4.16. Զանգ, Երևան, 1919, 22 մարտ, թիվ 33, 1919, 28 մարտ, թիվ 34-35, 30 մարտ, թիվ 36:
- 4.17. Էրթոբա, Թիֆլիս, 1918, 19 հունիս:
- 4.18. Ժողովուրդ, Երևան, 9 փետրվար, 1919:

- 4.19. Իրան-նամե, Երևան, 1995, թիվ 6, 1996, թիվ 1, էջ 14-19, 1998, թիվ 1-2-3, էջ 12-16:
4. 20. Լրաբեր հասարակական գիտությունների (ԼՀԳ), Երևան, 1989, թիվ 12, էջ 15-25, 1998, թիվ 3, էջ 17- 32:
4. 21. Խորհրդային Հայաստան, Երևան, 1989, 14 նոյեմբեր:
4. 22. Կանթեղ, Գիտական հոդվածների ժողովածու, հ. 2, Երևան, 2001, էջ 166-179:
4. 23. Հայաստան, ՀԱԱԿ պաշտոնաթերթ, Երևան, 1990, թիվ 17-18:
4. 24. Հայաստանի աշխատավոր, Երևան, 1919, 24 հունիս, թիվ 79, 1919, 26 հունիս, թիվ 81:
4. 25. Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1998, 27 հունիս, էջ 7:
4. 26. Հայկական համառոտ հանրագիտարան (ՀՀՀ), հ. 1, Երևան, 1990, էջ 98-100:
4. 27. Հայկական սովետական հանրագիտարան (ՀՍՀ), հ. 1, Երևան, 1974, էջ 196-198:
4. 28. Հայոց պատմության հարցեր, Գիտական հոդվածների ժողովածու, հ. 2, Երևան, 2001, էջ 26-40, 98-103:
4. 29. Հայրենիք, Բոստոն, 1928, 28 ապրիլ, սեպտեմբեր, դեկտեմբեր, 1929, մարտ-ապրիլ:
4. 30. Հանդես ամսօրեայ, Վիեննա, 1998, թիվ 1-12, էջ 325-344:
4. 31. Հզոր հայրենիք, Երևան, 1998, 20 օգոստոս:
4. 32. Հորիզոն, Թիֆլիս, 1918, 27 հունիս, թիվ 125, 1918, 30 օգոստոս, թիվ 10:
4. 33. Սշակ, Թիֆլիս, 1918, թիվ 16, 81, 1919, թիվ 14:
4. 34. Սոլորակ, Երևան, 1997 թիվ 9, 14, 19, 24, 29, 34, 44, 48, 53, 58, 63, 81, 86, 91, 96
4. 35. Սուրճ, Թիֆլիս, 1894, թիվ 7-8, 1903, թիվ 1, էջ 181-185:
4. 36. Յառաջ, Փարիզ, 1928, 19 հունիս, թիվ 677, 28 հունիս, թիվ 685, 4 հունիս, թիվ 690, 10 հունիս, թիվ 695:
4. 37. Նորք, Երևան, 1999, թիվ 2:
4. 38. Շարժում, Ախալցխա, 1918:
4. 39. Պատմա-բանասիրական հանդես (ՊԲՀ), Երևան, 1967, թիվ 1, էջ 117-124, 1974, թիվ 2, էջ 91-100, 1997, թիվ 2, էջ 285-294, 1999, թիվ 2-3, էջ 122-129:
4. 40. Ջավախք, շաբաթաթերթ, Ախալքալաք, 1913-1916:
4. 41. ՎԵՄ, Փարիզ, 1936, հունվար-փետրվար, թիվ 1:
4. 42. Փորձ, Թիֆլիս, 1876, թիվ 1, 1877, թիվ 3:

Բ) Այլ լեզուներով

- 4.43. Армянский вопрос, энциклопедия, Е., 1991.
- 4.44. Записки кавказского отдела императорского русского географического общества, (ЗКОИРГО), книга 8, Т., 1873, с. 1–85.
- 4.45. Известия Императорской академии наук, СПб., 1916, с. 1689–1692.
- 4.46. Кавказ, Т., 1851, N 56.
- 4.47. Кавказский календарь (КК) на 1846 г., Т., 1845, КК на 1851 г., Т., 1850, КК на 1852 г., Т., 1851, КК на 1862 г., Т., 1861, КК на 1873 г., Т., 1872, КК на 1874 г., Т., 1873. КК на 1882 г., Т., 1881, КК на 1886 г., Т., 1885, КК на 1887 г., Т., 1886, КК на 1891 г., Т., 1890, КК на 1907 г., Т., 1906, КК на 1915, Т., 1914.
- 4.48. Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края (МИЭБГКЗК), т. 1, Т., 1885, с. 101, т. 3, Т., 1886, с. 1–282.
- 4.49. Русский архив, М., 1892, кн. 2, с. 462–478.
- 4.50. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа (СМОМПК), вып. 1, изд. 1, Т., 1881, с. 69–80, вып. 7, отд. 1, Т., 1889, с. 216, с. 164–189, вып. 11, отд. 1, Т., 1891, с. 182–216, вып. 17, отд. 1, Т., 1893, с. 90–103.
- 4.51. Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края (СМИЭБГКЗК), т. 1, ч. 2, Т., 1887, с. 1–58, 60–231, т. 2, с. 93–192, т. 3, ч. 1, Т., 1888, с. 1–384, т. 4, ч. 2, с. 1–135, т. 5, ч. 1, с. 157–357, т. 5, ч. 2, с. 73–149, 151–337, вып. 25, Т., 1898, с. 1–133.
- 4.52. Статистический временник Кавказского края, вып. 2, Т., 1887, с. 1–95.
- 4.53. არტანუჯი, ახალგაზრდა ისტორიკოსთა სამეცნიერო პოპულარული ჟურნალი, თბ., 1998, 7.
- 4.54. ახალი საქართველო, თბ., 1998, 43 44
- 4.55. ერთობა, თბ., 1918, 19 ივლისი.
- 4.56. მნათობი, ჟურნალი, თბ., 1997, 5.
- 4.57. მოამბე, აკად. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის "მოამბე", XX, თბ., 1958.
- 4.58. მოგზაური, თბ., 1901, 11.
- 4.59. პოლიტიკა, ჟურნალი, თბ., 1997, 1, 1998, 4-6.
- 4.60. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, საქართველოს სსრ, თბ., 1981.
- 4.61. ქართული ფოლკლორი, თბ., 1995.

5. ზოგადონერ

Ա) ზայերნს

- 5.1. Աբեղեան Ա., Մենք եւ մեր հարեւանները, Չայրենիք, 1928, դեկտեմբեր, թիվ 2:
- 5.2. Աւագեան Վ., Տանջուած ժողովուրդի մը չքնաղ հայրենիքը՝ Ջաւախք, Չայրենի Ջաւախք, էջ 116-163:
- 5.3. Արաքս, Ախալքալակի գավառի տնտեսական և քաղաքական ներկան, Ջանգ, 1919, 22 մարտ, թիվ 33:
- 5.4. Արսեն քահանայ Բլրցեան, Ախալքալաքի գաղթականութիւնը, Չորիզոն, 1918, 27 հունիս, թիվ 125:
- 5.5. Գեղամեանց Յ., Կարապետ արքեպիսկոպոս , Փորձ, Թիֆլիս, 1876, թիվ 1, 1877, թիվ 3:
- 5.6. Դալալյան Տ., Սկյութական ցեղերը Շիրակում և հարևան գավառներում, Շիրակի պատմա-մշակութային ժառանգությունը, հանր. 4-րդ նստաշրջանի գեկուցումների հիմնադրույթներ, Գյումրի, 2000, էջ 11-12:
- 5.7. Դարբինյան Մ., Ախալցխա, Չայկական սովետական հանրագիտարան (ՉՍՐ), հ. 1, Ե., 1974, էջ 196:
- 5.8. Դարբինյան Մ., Ախալքալաք, ՉՍՐ, հ. 1, էջ 197-198:
- 5.9. Դարբինյան Մ., Արևմտահայերի 1829-1830 թթ. գաղթը Չայկական մարզ և հարակից շրջաններ, ՊԲՉ, 1974, թիվ 2, էջ 91-100:
- 5.10. Խառնատյան Վ., Լոռու և Ախալքալաքի հարցը 1919 թ. հայ-վրացական խորհրդածողովում, Չայոց պատմության հարցեր, Գիտական հոդվածների ժողովածու, թիվ 2, էջ 98-103:
- 5.11. Կարապետյան Գ. Յ., Ջավախքը 1830-1930 թվականներին (բնակչություն և բնակավայրեր), ԲԵՉ, 1998, թիվ 2, էջ 97-114:
- 5.12. Կարապետյան Մ., Եփրեն Սեթը արևմտահայության 1829-1830 թթ. գաղթի մասին, ՊԲՉ, 1997, թիվ 2, էջ 285-294:
- 5.13. Կարապետյան Մ., Չայկական եկեղեցիները Կրաստանում, Չայաստանի Չանրապետություն, 1998, 23 հուլիս:
- 5.14. Կարապետյան Մ., Ջավախքի պատմական հուշարձանները, Մուրրակ, 1997, թիվ 9, 14, 19, 24, 29, 34, 44, 48, 53, 58, 63, 81, 86, 91, 96:
- 5.15. Կիրակոսյան Խ., Խորենիա գյուղի ջարդի 80-ամյակին. Չայաստանի Չանրապետություն, 1998, 27 հունիս, էջ 7:
- 5.16. Չայ-կաթոլիկ եկեղեցիները և ծխոց թիւը, Արձագանք, 1885, 31 դեկտեմբեր, էջ 367-368:

- 5.17. Հարությունյան Բ., Մեծ Հայքի Գուգարք աշխարհը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, ԲԵՅ, 1977, թիվ 2:
- 5.18. Ղաֆադարյան Կ., Նյութեր Ախալցխայի հայ համայնքի պատմության վերաբերյալ, ՊԲՀ, 1967, թիվ 1, էջ 117-124:
- 5.19. Մելքոնեան Ա., Հոգևոր-եկեղեցական կեանքը Ջալալաբադում, Հայրենի Ջալալաբադ, հոդվածների ժողովածու, Բեյրութ, 2002, էջ 166-176:
- 5.20. Մելքոնեան Ա., Ջալալաբադ հին եւ միջին դարերում, Հանդես ամսօրեայ, 1998, թիւ 1-12, էջ 325-344:
- 5.21. Մելքոնեան Ա., Ջալալաբադի հիմնահարցը եւ հայ դատը, «Ազդակ», բացառիկ, Բեյրութ, 1999, 24 ապրիլ, էջ 106-114:
- 5.22. Մելքոնեան Ա., Ջալալաբադի պատմություն, Հայրենի Ջալալաբադ, հոդվածների ժողովածու, Բեյրութ, 2002, էջ 39-95:
- 5.23. Մելքոնեան Ա., Ջալալաբադցիները արևմտահայ ազատագրական պայքարում, Հայրենի Ջալալաբադ, հոդվածների ժողովածու, Բեյրութ, 2002, էջ 96-107:
5. 24. Մելքոնյան Ա., Արեւյան Պողոս, Հայկական հարց, Ե., 1996, էջ 7:
- 5.25. Մելքոնյան Ա., Ազգաբնակչության տեղաշարժերը Երզրումի նահանգի Բայազետ, Դիադին, Խամուր և Ալաշկերտ գավառներում 19–րդ դ. առաջին երեսնամյակին, ԼՀԳ, 1988, թիվ 5:
- 5.26. Մելքոնյան Ա., Ախալցխա (ՀՀՀ) հ. 1, Ե., 1990, էջ 98:
- 5.27. Մելքոնյան Ա., Ախալցխա, Հայկական հարց, հանրագիտարան, Ե., 1996, էջ 24:
- 5.28. Մելքոնյան Ա., Ախալցխայի նահանգի վարչաժողովրդագրական պատկերը ըստ թուրքական հարկացուցակների (16-րդ դարի վերջ-18-րդ դարի սկիզբ), Հայոց պատմության հարցեր, Գիտական հոդվածների ժողովածու, հ. 2, Ե., 2001, էջ 26-40:
- 5.29. Մելքոնյան Ա., Ախալցխայի շրջան (ՀՀՀ) հ. 1, էջ 99:
- 5.30. Մելքոնյան Ա., Ախալքալաք, Հայկական հարց, հանրագիտարան, էջ 25:
- 5.31. Մելքոնյան Ա., Ախալքալաք (ՀՀՀ) հ. 1, էջ 99-100:
- 5.32. Մելքոնյան Ա., Ախալքալաքի շրջան (ՀՀՀ) հ. 1, էջ 100:
- 5.33. Մելքոնյան Ա., Արևմտահայ տեղաշարժերը և ռուսական քաղաքականությունը 19–րդ դարի առաջին քառորդին, «Հայ–ռուսական հարաբերությունների պատմության հարցեր (նյութերի ժողովածու)», Ե., 1998, էջ 45-56:
- 5.34. Մելքոնյան Ա., Եղեռնի քաղաքականության ձևավորման ակունքները (15-րդ դարի վերջ - 1915 թ.), (պատմաժողովրդագրական ակնարկ Երզրումի նահանգի օրինակով), Հայոց ցե-

- ղասպանություն. պատճառներ և դասեր, հոդվածների ժողովածու, մաս 1, Ե., 1995, էջ 37-59: Նույն հոդվածի վերահրատարակված տարբերակը տես մաս Հայոց ցեղասպանությունը. ուսումնասիրություններ, Ե., 2001, էջ 35-55:
- 5.35. Մելքոնյան Ա., ժողովրդագրական տեղաշարժերը Ջալալաբադում և Ախալցխայի գավառում 19-րդ դարի առաջին քառորդին, Իրան-նամե, 1998, թիվ 1-2-3, էջ 12-16:
- 5.36. Մելքոնյան Ա., ժողովրդագրական տեղաշարժերի միտումները Երզրումի նահանգում (16-րդ դ. սկիզբ - 20-րդ դ. սկիզբ), ՊԲՀ, 1999, թիվ 2-3, էջ 122-129:
- 5.37. Մելքոնյան Ա., Հայկական կոտորածները Ախալքալաքի գավառում 1918 և 1921 թթ., Հայոց ցեղասպանության պատմության և պատմագրության հարցեր, գիտական աշխատություններ, թիվ 4, Ե., 2001, էջ 3-12:
- 5.38. Մելքոնյան Ա., Ջալալաբադ. պատմական ակնարկ, Իրան–նամե, 1995, թիվ 6, 1996, թիվ 1, էջ 14-19:
5. 39. Մելքոնյան Ա., Ջալալաբադի գողգոթան, «Ազատամարտ», 1992, 24 ապրիլ:
5. 40. Մելքոնյան Ա., Ջալալաբադի հիմնահարցը, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1998, թիվ 3, էջ 17- 32:
- 5.41. Մելքոնյան Ա., Ջալալաբադի պատմական անցյալից, Գիտական աշխատություններ, հ. 3, Գյումրի, 2001, էջ 106-114:
- 5.42. Մելքոնյան Ա., Սուլթանական կառավարության քաղաքականությունն Արևմտյան Հայաստանում և արևմտահայ ժողովրդագրական տեղաշարժերի միտումները: Հայկական հարց. Հայկական հարցի միջազգայնացման 120-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր (նոյեմբեր 1998), մատենաշար, թիվ 1, Ե., 2000, էջ 47-52:
- 5.43. Մելքոնյան Ա., Օսմանյան կառավարության ժողովրդագրական քաղաքականությունը որպես ցեղասպանության դրսևորում ըստ Երզրումի և Ախալցխայի նահանգների օրինակների, «Թուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտություններ», Ե., 2002, էջ 39-47:
- 5.44. Մեսրոպ արեղայ, Ախալքալաք, Արաքս, Ս. Պետերբուրգ, 1903, մայիս, էջ 434-440:
- 5.45. Մուրադյան Պ., Խղճի և պարտականության խաչմերուկում, Հզոր հայրենիք, 1998, 20 օգոստոս:
- 5.46. Յակոբյան Պ., Հայ կաթոլիկությունը պատմա-քննական լրյախտակ, Հրաւեր ողջմտութեան, Էջմիածին, 1993, էջ 25-132:

- 5.47. Նազարյան Ա. Ա., «Ջավախք» շաբաթաթերթը, ԲԵՂ, 1992, թիվ 1, էջ 201-204:
- 5.48. Ներսիսյան Ա., Ռուբեն (Մինաս-Տեր Մինասեան), Դրոշակ, 1999, հոկտեմբեր, թիվ 16:
- 5.49. Շիրինյան Ա., Արհեստները Ախալքալաքում, Երևանի համալսարան, 1980, թիվ 3, էջ 39-42:
- 5.50. Պետրոսյան Ա. և ուրիշներ, Ջրերի պաշտամունքի արտացոլումը սեպագրային մի քանի տեղանուններում, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ Շիրակի հայագիտ. հետազոտ. կենտրոն, Գիտական աշխատություններ, Գյումրի, 1998, հ. 1:
- 5.51. Ջամալեան Ա., Իմ պատասխանը «Պրոմեթե»-ի և «Անկախ Կրաստան»-ի հրապարակագիրներին, Յառաջ, 1928, 12 հունիս - 11 հուլիս, թիվ 671-696:
- 5.52. Ջամալեան Ա., Հայ-վրացական կնճիռը, Հայրենիք, 1928, 28 ապրիլ, 1929, մարտ-ապրիլ:
- 5.53. Ռոստոմ, Հայ-վրացական փոխ յարաբերությունները, ՎԷՄ, 1936, հունվար-փետրվար, թիվ 1:
- 5.54. Ռուբեն, Ախալքալակի պայքարը, Դրոշակ, Փարիզ, 1926, թիվ 1:
- 5.55. Սալլիսեան, Ախալքալաքի գաւառի եկեղեցական հաշիւները, Մուրճ, 1903, թիվ 1, էջ 181-185:
- 5.56. Սահակյան Ա., Անդրֆեդերացիայի ղեկավարությունը և Խորհրդային Հայաստանի սահմանների «ճշգրտումը», Դրոշակ, 1999, հոկտեմբեր, թիվ 16:
- 5.57. Սանոսյան Ա., «Թշնամու դեմ ուս ուսի, Ախալցխայի 1918 թ. հերոսամարտը», Խորհրդային Հայաստան, 1989, 14 նոյեմբեր:
- 5.58. Սաֆրաստյան Ա. Խ., Օսմանյան կայսրության վարչական բաժանումը 17-րդ դարում, Արևելագիտական ժողովածու, թիվ 1, Ե., 1960, 285-301:
- 5.59. Վանցեան Գ., Պատմական ակնարկ բոշաների անցելից, Մուրճ, 1894, թիվ 7-8 էջ 1066-1088:
- 5.60. Քէշիշեան Զ., Ջավախքի աշուղները, Հայրենի Ջավախք, Ժողովածու, էջ 193-198:

Բ) Ռուսերեն

- 5.61. Андроников И. З., Скотоводство в Закавказском крае, (СМИЭБГКЗК), т. 5, ч. 1, с. 157-357.
- 5.62. Асмаров Х., Село Арагва, (СМОМПК), вып. 11, отд. 1, Т., 1891, с. 195-201.

- 5.62^a. Барон Николай, Воспоминания из моей жизни, Русский архив, М., 1892, кн. 2, с. 462-478.
- 5.63. Бахтадзе И. Л., Податное обложение государственных крестьян Закавказского края, (СМИЭБГКЗК), т. 1, ч. 3, Т., 1887, с. 1-279.
- 5.64. Вермишев Х. А., Экономический быт государственных крестьян в ахалцихском и ахалкалакском уездах тифлисской губернии (МИЭБГКЗК), т. 3, Т., 1886, с. 1-282.
- 5.65. Григоров К., Селение Карзах, (СМОМПК), вып. 11, отд. 1, Т., 1891, с. 201-204.
- 5.66. Грикоров К., Селение Карзах ахалкалакского уезда тифлисской губернии, (СМОМПК), вып. 17, отд. 1, Т., 1893, с. 90-103.
- 5.67. Гулишамбаров Ст., Город Ахалцих, (СМОМПК), вып. 11, отд. 1, Т., 1891, с. 210-216.
- 5.68. Давлианидзе Л. С., К изучению цундско-тмогвских хачкаров (крестов камней), *აკად. ჯანაშიახ სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის "მომბე"*, N XX, თბ., 1958.
- 5.69. Загурский Л., Поездка в ахалцихский уезд в 1872 г., (ЗКОРИГО), кн. 8, Т., 1873, с. 47-85.
- 5.70. Иванов В., Город Ахалцих тифлисской губернии, (СМОМПК), вып. 7, Т., 1889, с. 164-217.
- 5.71. Косянц О., Селение Картикам, (СМОМПК), вып. 11, отд. 1, Т., 1891, с. 204-206.
- 5.72. Кучаев М. Н., Ахчевое и тапное землевладение в ахалцихском и ахалкалакском уезде, (СМИЭБГКЗК), т. 5, ч. 2, с. 323-337.
- 5.73. Кучаев М. Н., Поземельное устройство государственных крестьян, водворенных на владельческих землях в закавказских губерниях, (СМИЭБГКЗК), т. 1, ч. 2, Т., 1887, с. 1-70.
- 5.74. Марр Н., К дате эмиграции мосохов из Армении в Сванию/Известия Императорской академии наук, СПб., 1916, с. 1689-1692.
- 5.75. Медведев Я. С., Отношение государственных крестьян Закавказского края к казенным лесам, (СМИЭБГКЗК), т. 3, ч. 1, Т., 1888, с. 1-384.
- 5.76. Мелконян А., Ахалкалак, Армянский вопрос, энциклопедия, Е., 1991, с. 67.
- 5.77. Мелконян А., Ахалцха, Армянский вопрос, энциклопедия, Е., 1991, с. 67-68.

- 5.78. Мелконян А., Уроки армяно-грузинских отношений и проблема Джавахка, Чմրքեղ, հ. 2, Ե., 2001, էջ 166–179:
- 5.79. Ментешавили А., Из истории армяно-грузинских отношений в 1918–1920, პოლიტიკა, ჟურნალი, თბ., 1998, №4-6, გვ. 2-3.
- 5.80. Микеладзе А., Ахалкалакский уезд. Дилискинское общество, (СМОМПК), вып. 11, отд. 1, Т., 1891, с. 182–195.
- 5.81. Микеладзе Е., Селение Окам, (СМОМПК), вып. 11, отд. 1, Т., 1891, с. 206–208.
- 5.82. Парвицкий А. В., Отношение обществ государственных крестьян к землям частного владения в Закавказском крае, (СМИЭБГКЗК), т. 5, ч. 2, , с. 73–149.
- 5.83. Парвицкий А. В., Численный состав государственных крестьян, (СМИЭБГКЗК), т. 2, с. 84–223.
- 5.84. Поручик Колмаков о деятельности Андраника в 1918 г., ԼՀ, 1988, թիվ 8:
- 5.85. Радде Г., Поездка в Ахалцихский уезд в 1872 г., (ЗКОРИГО), кн. 8, Т., 1873, с. 1–46.
- 5.86. Ростомов И. П., Ахалкалакский уезд в археологическом отношении, (СМОМПК), вып. 25, Т., 1898.
- 5.87. Тунян В., Проекты экономического освоения Закавказья (1826–1834), ԼՀԳ, 1989, թիվ 12, էջ 15–25:
- 5.88. Шахназаров Б., Селение Сатха, (СМОМПК), вып. 11, отд. 1, Т., 1891, с. 209.

Գ) Վրացերեն

- 5.89. არველაძე ბ., "ახალი საქართველო", 1998, 43–44.
- 5.90. ბერძენიშვილი დ., ახალქალაქი ჯავახეთისაი, არტანუჯი, 1998, 7.
- 5.91. გვარამაძე ი., "მოგზაური", 1901, 11, გვ. 1035–1036.
- 5.92. სვანიძე მ., ყარსის, ჩილდირისა და ტრაპიზონის ეილატეობის „ჯაბა დავთარი“ (1694-1732 წწ.), ახალციხე-ყარსი (სიმპოზიუმის შრომები), ახალციხე-ყარსი., 2001, გვ. 65-75.
- 5.93. ჯანიაშვილი ლ., ეთნიკური პროცესები სამცხე-ჯავახეთში, ჟურნალი "პოლიტიკა", 1997, 1.
- 5.94. ჯანიაშვილი ლ., რამდენიმე საკითხი მესხეთის ქართველ კათოლიკეთა ისტორიიდან, ჟურნალი "მნათობი", 1997, 5.
- 5.95. ჯანიაშვილი ლ., სომხები სამცხე-ჯავახეთში, გამომცემელი ჟურნალი "ქართული ფოლკლორი", თბ., 1995.

Դ) Այլ լեզուներով

- 5.96. Abich G., Geologische Beobachtungen auf Reisen in den Gebirgsländern zwischen Kur und Araxes (ЗКОИРГО), книга 8, Т., 1873.
- 5.97. Melkonyan A., Lessons of Armeno-Georgian relations and the current situation, 2nd Armenian-Georgian political and intellectual dialogue, Tbilisi and Yerevan, 12–14 april, 2000, London, 2000, p. 10–14.
- 5.98. Melkonyan A., Pages of the Ethno-Demographic History of Javakhq, Ethnoregional policy of Armenia and Georgia. Materials of Round Table april 16–19, 1999, Yerevan, p. 75–78:

Վրացերեն լեզվով օգտագործված գրականության թարգմանություն¹

- 2.60. Գուրջիստանի վիլայեթի մեծ դավթարը, գիրք 2, Թբ., 1941, գիրք 1, Թբ., 1947 (թուրքերեն բնագիրն ըստ Սերգի Ջիքիա-յի), գիրք 3, Թբ., 1958:
- 2.61. Ուխտանես, Հայ և վրաց բաժանման պատմություն, հայերեն տեքստն ըստ Ջազա Ալեքսիձեի, Թբ., 1975:
- 2.62. Քարթլի տարեգրությունը, հ. 1, Թբ., 1955, հ. 4, Թբ., 1973:
- 2.63. Չղրի էյալեթի ջաբա դավթարը. 1694-1732, Թբ., 1979:
- 3.125. Ասպինձա. Սամցխեի և Ջավախեթի սահմանագծում, Ախալցխա, 2000:
- 3.126. Ախալցխես - Կարս (գիտաժողովի նյութեր), Ախալցխա - Կարս, 2001:
- 3.127. Բերձենիշվիլի Դ., Ակնարկներ Վրաստանի պատմական աշխարհագրության, Վերին Քարթլի - Թորի, Ջավախեթի, Թբ., 1985:
- 3.128. Բերձենիշվիլի Դ., Ջավախեթի պատմական աշխարհագրության հարցեր, Թբ., 1975:
- 3.129. Բոճորիձե Գ., Ուղևորություն Սամցխե-Ջավախեթի, Թբ., 1992:
- 3.130. Գուրջիստանի վիլայեթի քարտեզը, Թբ., 1953:
- 3.131. Թեթվաձե Շ., Թեթվաձե Օ., Հայերը Վրաստանում, Թբ., 1998:
- 3.132. Լոմսաձե Շ., Սամցխե - Ջավախեթի, Թբ., 1975:

¹ Վրացերեն աշխատությունների թարգմանված վերնագրերը բերված են ըստ օգտագործված աղբյուրների ու գրականության ցանկի համապատասխան համարանիշի:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1

- 3.133. Քուրաթելաձե Բ., Ներքին Քարթլի: Քաղաքական պատմության հարցեր (Տաշիր-Չորագետի թագավորությունը: Օրբելիների տոհմի պատմությունը), Թբ., 2000:
- 3.134. Ցիսկարաշվիլի Վ., Ջավախեթի վիմագիր արձանագրությունները որպես պատմական սկզբնաղբյուր, Թբ., 1959:
- 3.135. Ջավախեթի: Պատմա-ճարտարապետական ուղեցույց, Թբ., 2000:
- 3.136. Ջավախշվիլի Իվ., Վրաստանի սահմանները, Թբ., 1919:
- 3.137. Ջանիաշվիլի Լ., Սամցխե - Ջավախեթի հայ բնակչության կենցաղն ու մշակույթը, ատենախոսության սեղմագիր, Թբ., 1999:
- 4.53. «Արտանուջի», երիտասարդական, պատմագիտական գիտահանրամատչելի ամսագիր, Թբ., 1998, թիվ 7:
- 4.54. «Ախալի սաքարթվելո» (Նոր Վրաստան), Թբ., 1998, թիվ 43-44:
- 4.55. «Էրթոբա» (Միասնություն), Թբ., 1918, 19 հուլիս:
- 4.56. «Մնաթոբի» (Կանթեղ), ամսագիր, Թբ., 1997, թիվ 5:
- 4.57. «Մոամբե» (Ակադ. Ջանաշիայի անվան պետական թանգարանի Լրաբեր), թիվ 20, Թբ., 1958:
- 4.58. «Մոզգաուրի» (Ճանապարհորդ), Թբ., 1901, թիվ 11:
- 4.59. «Պոլիտիկա» (Քաղաքականություն), ամսագիր, Թբ., 1997, թիվ 1, 1998, թիվ 4-6:
- 4.60. Վրացական խորհրդային հանրագիտարան, Վրացական ԽՍՀ, Թբ., 1981:
- 4.61. «Քարթուլի փոկլորի» (Վրացական բանահյուսություն), Թբ., 1995:
- 5.89. Արվելաձե Բ., Ախալի սաքարթվելո, 1998, թիվ 43-44:
- 5.90. Բերձենիշվիլի Դ., Ջավախեթի Ախալքալաքը, Արտանուջի, 1998, թիվ 7:
- 5.91. Գվարարամաձե Ի., Ճանապարհորդ, 1901, թիվ 11:
- 5.92. Սվանիձե Մ., Կարսի, Չլրի և Տրապիզոնի էյալեթների «Ջաբա դավթարը (1694-1732)», Գիտաժողովի նյութեր, Կարս-Ախալցխա, 2001, էջ 65-75:
- 5.93. Ջանիաշվիլի Լ., Էթնիկ գործընթացները Սամցխե-Ջավախեթում, «Պոլիտիկա» ամսագիր, 1997, թիվ 1:
- 5.94. Ջանիաշվիլի Լ., Մի քանի հարցեր Մեսխեթի կաթոլիկ վրացիների պատմությունից, «Մնաթոբի» ամսագիր, 1997, թիվ 5:
- 5.95. Ջանիաշվիլի Լ., Հայերը Սամցխե-Ջավախեթում, «Վրացական բանահյուսություն», ամսագիր, Թբ., 1995:

Սույն հավելվածում ներկայացվում են հիմնականում այն նյութերը, որոնք հրապարակի վրա են հայտնվել 2003 թվականից հետո: Վերջիններս հասկանալի պատճառով չէին կարող տեղ գտնել Ա.Ա. Մելքոնյանի՝ «Ջավախքը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին քառորդին» (Ե., 2003), աշխատության մեջ: Միաժամանակ հարկ ենք համարել սույն բաժնում ներառել նաև այնպիսի աշխատանքներ, որոնք հրատարակվել են 2003 թ. առաջ, սակայն, տեղ չեն գտել նշված գրքում: Այդպիսի գործերը, որոնց գերակշիռ մասը ոչ գիտական բնույթի է, այդուհանդերձ, կարող են օգտակար լինել Ջավախքի հիմնահարցի մի շարք ոլորտների՝ գյուղաշխարհի, կենցաղի ու այլևայլի ուսումնասիրման համար:

Սույն բաժնում ի մի են բերվել միայն այն հրատարակությունները, որոնք իրենցից ներկայացնում են գրքեր, ժողովածուներ, զանազան ուսումնասիրություններ, խորհրդածոհովների և այլ միջոցառումների, ինչպես նաև զանազան ծրագրերով իրականացված վերլուծական հրատարակություններ, հատուկ ուշադրության է արժանացված սլյալ շրջանի մամուլը: Բազմաքանակության և սփռվածության պատճառով այստեղ տեղ չեն գտել առանձին հոդվածների կամ հրապարակումների հասցեները: Վերջիններս ոչ միայն տարածված են զանազան տեղական և արտերկրի հանդեսներում և մամուլում, այլ նաև վերջին շրջանում ժամառժամ ավելանում է այդպիսի նյութերի քանակը նաև համացանցում: Նույնպես և խուսափել ենք այստեղ զետեղելու միջազգային կազմակերպությունների, վերլուծական և այլ կենտրոնների՝ Ջավախքին առնչվող զեկույցների, բանաձևերի, հայտարարությունների, այլևայլ նյութերի հասցեները, վերջիններիս բազմապիսի և հիմնականում համացանցային ձևաչափի պատճառով²: Այս կարգի գործերից առավել կարևորներն³ անպայմանորեն

² Միայն Ջավախքին վերաբերող կամ վերջինիս մասին կարևոր տեղեկություններ պարունակող գլխավոր կայքէջերի ցանկը տեսնել երկրորդ հավելվածում:

³ Եթե նյութն օտար լեզվով է, ապա աշխատում ենք այն ներկայացնել թարգմանաբար, չնայած հնարավոր են նաև բնագրային լեզվով վերահրատարակություններ:

կրնողգրկվեն մեր կողմից արդեն պարբերական դարձած «Հայոց հյուսիսային դարպասները. Ջավախք, Լոռի» բազմամասնատրյակում:

Ջավախքին սահմանակից, վերջինիս ճակատագրով ներկա Վրաստանի կազմում գտնվող և Լոռվա հյուսիսային շրջանը հանդիսացող տարածաշրջանի (Գուգարք աշխարհի հյուսիս-արևելյան գավառներ) մասին ևս առկա է որոշ գրականություն, զանազան այլ նյութեր: Հարկ ենք համարել ապագա ուսումնասիրողների ուշադրությանը ներկայացնել ոչ այնքան մեծաքանակ այդ գործերը⁴, իսկ առանձին նյութեր, ինչպես նախկինում, ապագայում ևս տեղ կգտնեն «Հայոց հյուսիսային դարպասները. Ջավախք, Լոռի» բազմամասնատրյակում:

Ցանկից, բնականաբար, դուրս են թողնված Ջավախքի պատկերները ներկայացնող կամ ջավախքիների կողմից ստեղծված գրական-գեղարվեստական գործերը, որոնք անթիվ են: Այդուհանդերձ, այդ ոլորտի գործերից հարկ ենք համարել ներառել եզակի գործեր, որոնք ունեն փաստառատ հենք կամ պարունակում են Ջավախքը ներկայացնող և հետագա ուսումնասիրողներին հետաքրքրող ազգագրական-բանահյուսական մեծաքանակ նյութեր:

Մամուլի մասին: Հիշեցնենք. ուսումնասիրողները խնդրո առարկա տարածաշրջանի անցյալի ու ներկայի մասին ներկայացնող մամուլ մատենագիտությունը կարող են գտնել Ա. Մելքոնյանի սույն հրատարակության մեջ, իսկ նրանք, ովքեր կարիք կզգան առավել խորությամբ ուսումնասիրելու բուն Ջավախքում հրատարակված մամուլը, ապա վերջիններիս մեծապես կօգնի Վ. Մաղալյանի կողմից հրատարակված և Ջավախքի՝ սկզբնավորումից մինչև մեր օրերի մամուլի մասին մանրակրկիտ տեղեկություններ պարունակող հոդվածը⁵: Ավելին, «Հայոց հյուսիսային դարպասները. Ջավախք, Լոռի» մատենաշարն իր տարբեր հատորներում պարունակում է նաև առանձին պարբերականներին նվիրված գործեր:

⁴ Վերջիններս զետեղված են ստորև բերված ցանկում՝ ըստ հրատարակման տարեթվերի:

⁵ Տես Մաղալյան Վ., Հայ մամուլը և տպագրությունը Ջավախքում և Մեսխեթում, Հայոց հյուսիսային դարպասները. Ջավախք, Լոռի, հոդվածների ժողովածու, Ե., 2009, էջ 172-179:

Այժմ անդրադառնանք սույն հավելվածն ընդգրկող ժամանակահատվածի մամուլին.

- **«Ասպնջակ»** թերթի առաջին համարը (թիվ 1) լույս է տեսել 1991թ. մարտի 25-ին: Թերթի վերջին համարը (թիվ 98) լույս է տեսել 2006թ. հուլիսին: Սկսած 2006 թվականից՝ «Ասպնջակի» փոխարեն «Ջավախք» հայրենակցական բարեգործական հասարակական կազմակերպությունը սկսեց հրատարակել **«Հայրենիք»** թերթը: «Հայրենիքի» առաջին (թիվ 1 (99)) համարն սկսեց լույս տեսնել 2006թ. հոկտեմբերի մեկից:
- **«Ակունք»** թերթը, որը Ջավախքում հրատարակվում էր 2001 թ. օգոստոսից, անընդմեջ լույս տեսավ մինչև 2009 թ. դեկտեմբերը (շուրջ 160 համար): Կարճատև ընդմիջումից հետո (ավելի քան մեկ տարի), թերթը 2011 թ. մարտից վերահրատարակվում է **«Նոր ակունք»** անվամբ:
- 2002 թ. մարտից մինչև 2006 թ. վերջը Ջավախքում հրատարակվեց **«Քաջատուն»** թերթը, որը սկզբնավորումից մինչև 2004 թ. դեկտեմբերի 15-ը (21 համար) լույս է տեսել որպես Ջավախքի երիտասարդական մարզամշակութային միության (ՋԵՄՄ) պաշտոնաթերթ, իսկ որոշ ընդմիջումից հետո՝ սկսած 2006 թ. օգոստոսի 11-ից, մինչև իր հրատարակության դադարեցումը (2006 թ. ավարտ) «Քաջատունը» հրատարակվեց որպես շաբաթաթերթ: Ընդհանուր առմամբ, 2002 թ. մարտից մինչև 2006 թ. վերջը հրատարակվեց «Քաջատան» շուրջ 26 համար:
- 2003 թ. հոկտեմբերի 25-ից, որպես «Վիրահայերի միասնություն» հասարակական կազմակերպության պաշտոնաթերթ, որոշ ընդմիջումներով Երևանում հրատարակվում է **«Ձայն վիրահայոց»** թերթը:
- 2005 թ. հունիսի 23-ից Ջավախքում լույս է տեսնում **«Հարավային դարպաս»** թերթը: Թերթը լույս է տեսնում ինչպես հայերեն, այնպես էլ վրացերեն տարբերակներով:
- Ջավախքի հայ գրողների միությունը 2005 թ. ապրիլի 24-ից հիմնադրել և հրատարակում է Ջավախքի հայ գրողների միության զարթուցիչը՝ **«Ձայն հարության»** թերթը: Ցավոք, այն ևս լույս է տեսնում ընդհատումներով:

- 2006 թ. հոկտեմբերից լույս է տեսնում «ՂԱՄԱԼԱ» ազգագրական – հայրենագիտական հանդեսը:
- 2009 թվականից լույս է տեսնում «ՎԱԶԻԱՆ» հասարակական հանդեսը:

ՑԱՆԿ⁶

1900

1. Ջալալեցի, Ջալալքի աղետը, 19 դեկտեմբերի, 1899 թ., ականատեսի տպատրուքիւններից, Թիֆլիս, 1900:

1912

2. Краткий учебникъ географии Кавказа съ курсомъ родиноведения (методъ синтетический), составилъ И. Храмелашвили, 3-е, дополненное издание, Т., 1912.

1913

3. Լինչ Հ.Ֆ.Պ., Հայաստան. ուղևորություններ եւ ուսումնասիրություններ, թարգմանիչ Լեւոն Լարենց, Ա. հատոր, Կ. Պոլիս, 1913:

1917

4. Целебный Кавказъ, журналъ кавказскаго общества содействия развитию лечебныхъ местъ, N 2, Т., май, 1917.

1918

5. Целебный Кавказъ, журналъ кавказскаго общества содействия развитию лечебныхъ местъ, N 3-4, Т., май, 1918.

⁶ Ցանկում բերված նյութերը դասավորված են ըստ հրատարակման թվականների՝ աճման կարգով, իսկ առանձին թվականներում մեկից ավելի նյութերը դասավորված են այբբենական կարգով: Մեկից ավելի լեզվով նյութերը դասավորված են հետևյալ կերպ. հայերեն, ռուսերեն, վրացերեն, այնուհետև՝ անգլերեն կամ այլ օտար լեզվով:

1927

6. Народное хозяйство закавказья в цифрах, с приложением данных по союзному и мировому хозяйству, Т., 1927.

1960

7. Պահարե (Հայկ Պետրոսյան), Թատերական հուշեր, Ե., 1960:

1962

8. Бердзенишвили Н. А., Дондуа В. Д., Думбадзе М. К., Меликшвили Г. А., Месхиа Ш. А., История Грузии, I, с древнейших времен до 60-х годов XIX века (учебное пособие), Т., 1962.

1968

9. Джаошвили В. Ш., Население Грузии, экономико-географическое исследование, Т., 1968.

1973

10. Качарава Ю., Киквидзе А., Ратиани П., Сургуладзе А., История Грузии, II, (учебное пособие), Т., 1973.

1975

11. Парджанадзе Ш., Махатадзе В., Боржому – бальнеоклиматический курорт, Т., 1975.

1981

12. ჯავარძე ო., კიკვიძე ი., ავალიაშვილი გ., წერეთელი ა., მესხეთ-ჯავახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები (1970-1977 წწ.), თ., 1981.

1984

13. Свод законов Грузинской ССР, т. 1, Т., 1984.

1986

14. Ալեքսանյան Վ. Խ., Հայ-վրացական հասարակական-քաղաքական և մշակութային կապերի պատմությունից (օգնություն դասախոսին), Ե., 1986:

15. Շիրինյան Ս., Հայրենիքի զինվորները, Ե., 1986:

1989

16. Հայթյան Ա., Հայաստանի ռուս վերաբնակները, Ե., 1989:

1990

17. Կարապետյան Տ., Հայոս և Քարթլոս եղբայրները, Ե., 1990: Карапетян Т., Братья Айос и Картлос, Е., 1990.

18. Նյսիսոյ յ, Մնջո ժոջնո, տ., 1990.

1995

19. Կարապետյան Ս., Հայկական եկեղեցիները Վրաստանում, Ե., 1995:

1996

20. Մարգարյան Հ., «Ջավախք» պարբերականը (Վրաստանի հայ պարբերական մամուլի պատմությունից), Ե., 1996:

21. Спорные границы на Кавказе, М., 1996.

1997

22. Մաթևոսյան Ռ., Բագրատունիներ: Պատմա-տոհմաբանական հանրագիտարան, Ե., 1997:

23. Մաղալյան Վ., Դաղեթ-Խաչեն: Պատմա-ազգագրական և գրական-գեղարվեստական ժողովածու, Ե., 1997:

24. Центральная Азия и Кавказ, Этнические и региональные конфликты в Евразии, общая редакция: Малашенко А., Копнищере Б., Тренин Д., кн.1, М., 1997.

1999

25. Этническая и региональная политика Армении и Грузии. Джавахети, материалы Круглого стола 16-19 апреля 1999 г., Ереван, Е., 1999.

2000

26. Սմոյան Գ., Ջավախք: Ուլքեր ենք մենք, պրակ երրորդ, Ե., 2000:

33

2001

27. Այվազյան Հ., Հաղթանակած բանակի գեներալը (վավերագրական ակնարկ), Ե., 2001:

28. Հայ-վրաց գրական, պատմամշակութային հարցերը վրաց մամուլում (1988-1990), նյութերի ժողովածու, պրակ առաջին, կազմեց, առաջաբանը գրեց և վրացերենից թարգմանեց Հրաչյա Բայրամյանը, Ե., 2001:

29. Մուրադյան Ռ., Մեր երթի խաչակիրը. ժողովրդի հետ, ժողովրդի սրտում, Ե., 2001:

30. Սանոսյան Ա., ...նաև սպիտակ եղեռն, Ե., 2001:

31. Грузия: Проблемы и перспективы развития, РИСИ, под редакцией Е.М.Кожохина, т.1, М., 2001.

2002

32. Ասլանյան Ս., Կարապետյան Ս., Շուլավեր, Ե., 2002:

33. Հակոբյան Հ., Ախալցխա. Էրզրումյան գաղթից մինչ մեր օրերը, Ե., 2002:

34. Շահնազարյան Ա., Հայ-վրացական հարաբերությունները հետխորհրդային շրջանում (1991-1999 թթ.), աստենախոսություն, Ե., 2002:

35. Սարդարյան Կ., Հայ-վրացական հարաբերությունները 1918-1921 թթ., Ե., 2002:

36. Սողոյան Մ., Օրոջալար, (Ջավախքի բնակավայրերը), Ե., 2002:

37. Տեր-Մինասյան Ռ., Հոդվածների ժողովածու, կազմող՝ Խ. Ստեփանյան, Ե., 2002:

38. Грузия: Проблемы и перспективы развития, РИСИ, под редакцией Е.М.Кожохина, т.2, М., 2002.

39. Мяло К., Россия и последние войны XX века (1989-2000), К истории падения сверхдержавы, М., 2002.

2003

40. Բայտրուշայտիս Յուրգ., Ուսումնասիրություն վրաց և հայ միջնադարյան արվեստի, ֆրանս. թարգմ.՝ Ս. Բոչոյան, Ե., 2003:

41. Դարբինյան Վ., Նորշեն-Օղալթեփլա (Հանրագիտական տեղեկագիրք. 1830-2003), Ե., 2003:

34

42. Թաթարյան Ս., Արագվա: Գրառումներ մայրամուտից առաջ, Ե., 2003:
43. Կանցյան Լ., Լույսի և հույսի կանթեղներ (նվիրվում է Ախալ-ցխայի, Ջավախքի առողջապահության և հարակից բնագավառների աշխատողներին), Ե., 2003:
44. Ղազարյան Վ., Ջավախքի արժիվները Արցախի լեռներում, Ե., 2003:
45. Մելքոնյան Ա., Ջավախքը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին քառորդին, Ե., 2003:
46. Մելքոնյան Ադասի, Ջավախք իմ առասպելական (Լեռնաշխարհը հրապարակախոսի աչքերով), Ե., 2003:
47. Մուրադյան Ռ., Վանատուր Վ., Կորիս. օրերն այստեղ չեն ծերանում, Ե., 2003:
48. Շիրինյան Ե., Ջավախքի բնակավայրերը: Մաջադիա, Ե., 2003:
49. Պարույր Մուրադյանի տպագիր աշխատությունների մատենագիտություն, Ե., 2003: Библиография печатных работ Паруёра Мурадяна, Е., 2003.
50. Торосян Х., Топоним «Сомхити» в грузинских первоисточниках, Е., 2003.

2004

51. Ղազարյան Վ., Հավերժ երիտասարդ մեր Մխիթարը, Ե., 2004:
52. Մաթևոսյան Ա., Իմ Դադեշը, Վանաձոր, 2004:
53. Մուրադյան Ի., Թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների տարածաշրջանային հինախնդիրները, Ե., 2004:
54. Ջավախքի նկարիչները, (Երկրորդ Երևանյան ցուցահանդեսի կատալոգ) 20.07-01.08.2004, Ե., 2004:
55. Սահակյան Տ., Մեծ Հայաստանի Գուգարք-Գողթեճական տարածաշրջանի քաղաքական և հոգևոր-մշակութային ճակատագիրն ի սկզբանե մինչև 1980-ական թվականները, Ե., 2004:
56. Роль православия в государствах и обществах Грузии и России, материалы грузино-российской конференции, Тбилиси, 23-25 января, 2004 г.
57. Samtskhe-Javakheti: Realities and Perspectives. UNDP: Tbilisi, 2004.

2005

58. Իսոյան Ա., Սամցխե - Ջավախքի նշանավոր հայորդիները (պատմա-աշխարհագրական ժողովրդագրական, կենսագրական ակնարկ), գիրք 1, Ե., 2005:
59. Մարգարյանց Մ., Իմ բնօրրան Խաշուտ (պատմական, ազգագրական և ժողովրդագրական վավերագրություն), Ե., 2005:
60. Մելքոնյան Ա., Նյութեր Ախալցխայի և Ախալքալաքի դպրոցների պատմությունից (19-դար-20-րդ դարի սկիզբ), Ե., 2005:
61. Մուրադյան Ռ., «Մալաթիա» ջոկատի լեգենդը, Ե., 2005:
62. Սարգսյան Հ., Ջանազանք, Ախալքալաք, 2005:
63. მოსაზრებები პოლიეთნიკური საზოგადოების პრობლემებზე სამცხე-ჯავახეთში, ახალციხე, 2005, (სուქნურ` თიხურენა და ანგლებენ):
64. სამცხე-ჯავახეთის პოლიეთნიკური საზოგადოების პრობლემები, ახალციხე, 2005.

2006

65. Այվազյան Հ., Հաղթանակի և վերհուշի ճամփաներով (վավերագրական ակնարկ), գիրքը նվիրված է գեներալ-գնդապետ Գ. Դալիբալթայանի անցած մարտական ուղուն, Ե., 2006:
66. Ավազյան Վ., Վարդանյան Վ., Գուման գյուղի տարեգրությունը, Ե., 2006:
67. Ավետյան Ռ., Ղուշի գյուղը, Ե., 2006:
68. Կարապետյան Ս., Ջավախք, Ե., 2006:
69. Մելքոնյան Ադասի, Հայաշխարհ գողտրիկ. Ջավախք, Ե., 2006:
70. Մինասյան Ս., Վրաստանի էթնիկական փոքրամասնություններ. համարկման ներուժը երկրի հայ բնակչության օրինակով, Ե., 2006:
71. Ջավախքը 21-րդ դարի մարտահրավերներին ընդառաջ (խորհրդատվորի նյութերի ժողովածու), Ե., 2006:
72. Սարգսյան Վ., Սամցխե-Ջավախք-Թոեղը հայ-վրացական հարաբերությունների հոլովությունում (1980-ական թթ. վերջ - 1990-ական թթ.), Ե., 2006:
73. Мадоян А., Мелик-Шахназарян Г., ...признать предложение т.т. армян неприемлемым. Армяно-грузинские отношения в 1918-

1921 гг. И на современном этапе. Джавахк, Нухи-Ареш. Документы и материалы, Е., 2006.

74. Минасян С., Этнические меньшинства Грузии: потенциал интеграции на примере армянского населения страны, Е., 2006.
75. Саносян А., ...еще и белый геноцид. Сборник статей, Е., 2006.

2007

76. Դավթյան Ա., Գաղթի ճամփաներ, Ե., 2007:
77. Մաթևոսյան Լ., Ախալցխայի հայկական դպրոցը, Ե., 2007:
78. Սրապյան Հ., Գյուղը լեռան ծոցում (Օլավերդ գյուղի մասին), Ե., 2007:
79. Քոսյան-Տոնականյան Հ., Ջավախքի գույները, Ե., 2007:
80. Семенов И., Генеалогия картлийских царей: от Мириана III до Вахтанга Горгасала, Махачкала, 2007.
81. მინასიანი ს., მიტინგებიდან კონვენციებისაკენ: საქართველოს სომხური ეთნიკური უმცირესობის უფლებების დაცვის სამართლებრივ-პოლიტიკური ასპექტები სამცხე-ჯავახეთის რეგიონის მაგალითზე, ე., 2007.
82. Melkonyan A., Javakhs in the 19th Century and the 1st Quarter of the 20th Century (A Historical Research), E., 2007:

2008

83. Ասլիկյան Վ., Լավարի կանչը, Ե., 2008:
84. Դավթյան Ա., Անմահության հուշամատյան, Ե., 2008:
85. Իսոյան Ա., Սամցխե - Ջավախքի նշանավոր հայորդիները (պատմա-աշխարհագրական ժողովրդագրական, կենսագրական ակնարկ), գիրք 2, Ե., 2008:
86. Կարապետյան Ս., Ախալցխա (Սամցխե նահանգ), Ե., 2008:
87. Մեղրակյան Մ., Հարությունյան Ն., Պոեզիայի Տերյանական օրերը Գանձայում (40 տարվա տարեգրություն), Ե., 2008:
88. Ստեփանյան Խ., Ռուբեն Տեր-Մինասյան (կյանքը և գործը), Ե., 2008:
89. Սևիկյան Պ., Ջինիսից Արագվա (պատմա-ազգագրական ակնարկ), Ե., 2008:

2009

90. Բեգրակյան Վ., Հիշատակարան Վաչիանի, Ե., 2009:
91. Հայոց հյուսիսային դարպասները. Ջավախք, Լոռի (հողվածների, նյութերի, փաստաթղթերի, հրապարակումների, ակնարկների ժողովածու), հատոր 1- 6, մատենաշարի հիմնադիր-հրատարակիչ՝ «Միտք» վերլուծական կենտրոն, Ե., 2009-2011:
92. Չիֆլիկյան Ա., Ընտրանի, Ե., 2009:
93. Սարգսյան Վ., Ջավախքը 1988-2008 թթ. (հողվածների ժողովածու), Ե., 2009:
94. Միմավորյան Ա., Հովյան Վ., Ջավախահայության որոշ հիմնախնդիրներ: Ջավախահայության դավանանքային և տեղեկատվական վիճակի ուսումնասիրություն, Ե., 2009:
95. Саркисян В., Джавахк в 1988-2008 гг. (сборник статей), Е., 2009:

2010

96. Մելիքսեթ-Բեկ Լ., Պատմաբանասիրական պրպտումներ, աշխատասիրությամբ Պ. Մուրադյանի, Ս. Էջմիածին, 2010:
97. Չախալյան Վ., Բանտային քաղաքական գրառումներ, Ե., 2010:
98. Ջավախքը Հովհաննես Մկրտչյանի հուշերում, Ե., 2010:
99. Սանոսյան Ա., Թշնամու դեմ՝ ուս ուսի: Ախալցխայի և Ախալքալաքի զավառների 1918 թ. հերոսամարտը, Ե., 2010, სანოსიან ა., მხარდამხარ მტრის წინააღმდეგ. ხალციხის თავდაცვა, ახალქალაქის თავდაცვა, ე., 2010, Саносян А., Плечом к плечу против врага. Самооборона Ахалциха и Ахалкалака в 1918 г., Е., 2010, Sanosyan A., Hand in hand against the enemy. The defense of Akhaltskha in 1918, the defense of Akhalkalak, E., 2010.
100. Սարգսյան Վ., Սամցխե-Ջավախք-Թռեղըը Հայաստանի Հանրապետություն – Վրաստան հարաբերությունների համատեքստում (1980-ական թթ. վերջ - 2003 թ.), ատենախոսություն, Ե., 2010:
101. Захаров В., Арешев А., Кавказ после 08.08.08: старые игроки в новой расстановке сил, М., 2010.
102. Мнения местных общин в регионах Квемо Картли, Самегрело, Самцхе-Джавахети и Шида Картли о причинах и последствиях конфликта августа 2008, Т., 2010.

103. Программа поддержки вовлечения этнических меньшинств в процесс разработки государственной политики, Т., 2010, (նույնը՝ վրացերեն):

2011

104. Մելքոնյան Ա., Կենսամատենագիտություն, Ե., 2011:
105. Ջամալյան Ա., Հայ – վրացական կնճիռը, Ե., 2011:
106. Սիմավորյան Ա., Հովյան Վ., Ռուսաստանի Դաշնության հայության կրոնադավանանքային կողմնորոշումները, Ե., 2011:
107. Karapetian S., Javakhk, E., 2011.

2012

(առաջին եռամսյակ)

108. Մելքոնյան Ա., Հայաստանի պատմության և ժողովրդագրության հիմնահարցեր, Ե., 2012:
109. Մնացականյան Վ., Քսան տարի անց /Վավերապատում/, Ե., 2012:
110. Ջավախքի ժողովրդական հեքիաթներ, Ե., 2012:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2

Սույն հավելվածում ներկայացվում են համացանցային այն բոլոր հասցեները, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի տեղեկություններ են պարունակում Ջավախքի մասին: Յուրաքանչյուր հասցեի տակ նշվում է նրա դասակարգումը, այսինքն՝ տեղեկություն այն մասին, թե Ջավախքի մասին ինչ տեսակի նյութեր կան այնտեղ: Նշվում է նաև, թե տվյալ կայքէջն ինչ լեզվով է: Սույն ցանկը տեղադրված է *Ջավախքի տեղեկատվական ցանցում* <http://javakhk.net> հասցեով⁷:

ՑԱՆԿ

- a. **Ջավախքի տեղեկատվական շեմ**
<http://javakhk.net>
Դասակարգում՝ տեղեկատվություն, պատկերասրահ, ֆորում, *Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
- b. **Ա-ինֆո - Ջավախքի տեղեկատվական կայք**
<http://a-info.org>
Դասակարգում՝ տեղեկատվություն, լուրեր, *Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
- c. **Ջավախքի ֆորում**
<http://forum.javakhk.net>
Դասակարգում՝ տեղեկատվություն, ֆորում, *Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն*
- d. **Ջավախքի բաժինը Panarmenian.net-ում**
<http://panarmenian.net/news/eng/?folder=1&attr=15>

⁷ Ցանկը գտնվում է «Ջավախքի տեղեկատվական ցանցի» (<http://javakhk.net>) «հղումներ» բաժնում, որի հասցեն է՝ http://javakhk.net/links_arm.html (հայերեն): Ցանկը նույն տեղում առկա է նաև ռուսերեն և անգլերեն տարբերակներով: Ցանկից կրճատել ենք այն կայքէջերը, որոնք մինչև սույն տեղեկագրքի հրատարակման պահը այլևս չեն գործել կամ փոխել են իրենց գործառույթները:

- e. *Դասակարգում տեղեկատվություն, լուրեր, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
Ջավախքի բաժինը Asbarez News-ում
<http://asbarez.com/category/international/javakhk/>
Դասակարգում տեղեկատվություն, լուրեր, Կայքի լեզուները՝ անգլերեն
- f. **Ջավախք 1915-23**
<http://javakhk1915-23.com>
Դասակարգում տեղեկատվություն, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն
- g. **Ջավախքի Երգարան**
<http://JavakhkMusic.com>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն
- h. **Travel Javakhk - Ջավախքի ճամփորդական կայք**
<http://travel.javakhk.net>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ, Կայքի լեզուները՝ անգլերեն
- i. **Ջավախքի հանրագիտարան**
<http://javakhk.am>
Դասակարգում տեղեկատվություն, Կայքի լեզուները՝ հայերեն
- j. **Ախալցխայի վերածնունդ**
<http://akhaltskha.net>
Դասակարգում տեղեկատվություն, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, ռուսերեն
- k. **Սուրբ Նշան նախագիծ**
<http://SurbNshan.Javakhk1915-23.com>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն
- l. **RAA Ջավախք**
<http://raa.am/Javak/Nakhaban.htm>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ, առնչվող, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն
- m. **Նորություններ Ջավախքից (Live Journal Community)**
http://community.livejournal.com/javakhk_news/

- n. *Դասակարգում տեղեկատվություն, լուրեր, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
Երկիր միություն, Ջավախք բաժին
http://yerkir.org/index.php?lang=arm&level_id=10
Դասակարգում տեղեկատվություն, առնչվող, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն
- o. **Hos.am օնլայն թերթ**
<http://Hos.am/index.php>
Դասակարգում տեղեկատվություն, լուրեր, պատկերասրահ, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն
- p. **Photo.Hos.am, Ջավախքի լուսանկարչություն**
<http://Photo.Hos.am>
Դասակարգում պատկերասրահ, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն
- q. **Արարատ ռազմավարագիտական կենտրոն, Ջավախք բաժին**
<http://ararat-center.org/index.php?p=25&l=arm>
Դասակարգում տեղեկատվություն, առնչվող, Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն
- r. **JAVAKHK.TV - Ջավախքի առցանց հեռուստատեսություն**⁸
<http://javakhk.tv>

⁸ Ջավախք տարածաշրջանի մասին վերջին շրջանում նկարահանվել են նաև մի շարք ֆիլմեր: Ճիշտ է, դրանցից շատերը կրում են սիրողական բնույթ, սակայն յուրաքանչյուր ֆիլմ մեծ դեր է կատարում ճանաչողական, աշխարհասփյուռ հայությանը Ջավախքին մոտեցնելու, վերջինիս նիստ ու կացին ծանոթացնելու իմաստով: Այդպիսի ֆիլմերի, տեսանյութերի հիմնական մասը կարելի է գտնել համացանցում՝ Ջավախքի առցանց հեռուստատեսությամբ (<http://javakhk.tv>): Բացի ֆիլմերից հրապարակի վրա են նաև մի շարք խտասկավառակներ, որոնք պարունակում են զանազան տեղեկություններ, համառոտ ուղեցույցներ, քարտեզներ, բնապատկերներ, ճարտարապետական հուշարձաններ և այլն: Վերջիններիցս տե՛ս **Հայրենի Ջավախք** (ՀՅԴ Ս. Ե. Մ. 25 ամեակ), 24.09.2004, «**Ծալկայի հայ համայնքը**», համառոտ ուղեցույց, ընդհանուր տվյալներ, բնակչությունը, քարտեզներ, Ծալկայի շրջանի հայկական գյուղերը, եկեղեցիները և պատմական հուշարձանները, բնապատկերներ, ընդհանուր ճամփորդական տեղեկու-

- Դասակարգում* տեղեկատվություն, լուրեր, պատկերասրահ, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
- s. **ՀՕՄ-ի Ջավախքի Օգնության Ծրագրերի Հանձնախումբը**
<http://javakhkfund.am>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն*
- t. **Եւրոպայի Հայ Դատի Յանձնախումբ**
<http://eafjd.eu/spip.php?mot8>
Դասակարգում տեղեկատվություն, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն*
- u. **Նախնիների քարերը**
<http://ancestralstones.com>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ, *Կայքի լեզուները` անգլերեն, ֆրանսերեն*
- v. **Ջավախքի էջը WordPress-ում**
<http://javakhkpage.wordpress.com/>
Դասակարգում տեղեկատվություն, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
- w. **Facebook - Քանի դեռ չենք կորցրել Ջավախքը...**
<http://facebook.com/pages/Javakhk/126269360483>
Դասակարգում տեղեկատվություն, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
- x. **Facebook - Փրկենք Ջավախքը**
<http://apps.facebook.com/causes/1996>
Դասակարգում տեղեկատվություն, *Կայքի լեզուները` ռուսերեն*
- y. **Ջաւարեան կայքի Ջավախք բաժինը**
<http://zavarian.org/index.php?lang=En&pageID=4>

թյուններ, առցանց տարբերակը` <http://tsalka.javakhk.net>, Javakhk.net, 2006, **Խանջյան Ա.**, Ջավախքի բնությունը, հուշարձանները, ծաղիկները, պատկերող լուսանկարների էլեկտրոնային գիրք, հայ., ռուս. և անգլ. երաժշտական լագերային սկավառակ, Ե., 2008 և այլն (*ծնթ. կազմ.*):

- Դասակարգում* տեղեկատվություն, առնչվող, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն*
- z. **Armenian History կայքի Ջավախք բաժինը**
<http://armenian-history.com/Samtskhe-Javakhk.htm>
Դասակարգում տեղեկատվություն, առնչվող, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն*
- aa. **Ջավախք ենթաֆորումը Hayastan.com-ում**
<http://forum.hayastan.com/index.php?showforum=68>
Դասակարգում տեղեկատվություն, առնչվող, ֆորում, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
- bb. **Ջավախք ենթաֆորումը OpenArmenia.com-ում**
<http://forum.openarmenia.com/index.php?showforum=89>
Դասակարգում տեղեկատվություն, առնչվող, ֆորում, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
- cc. **Ջավախքի բաժինը Արեւմտահայ ֆորումում**
<http://armenie-occidentale.forumactif.fr/djavakhk-f26/>
Դասակարգում ֆորում, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն*
- dd. **Ջավախք ենթաֆորումը Miacum.am-ում**
<http://miacum.am/forum/politics/djavahk>
Դասակարգում տեղեկատվություն, առնչվող, ֆորում, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
- ee. **Ջավախք ենթաֆորումը HyeForum.com-ում**
<http://hyeforum.com/index.php?showforum=94>
Դասակարգում տեղեկատվություն, առնչվող, ֆորում, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
- ff. **Ջավախք ենթաֆորումը Vardanank.org-ում**
<http://forum.vardanank.org/index.php?showforum=181>
Դասակարգում տեղեկատվություն, առնչվող, ֆորում, *Կայքի լեզուները` հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն*
- gg. **Ջավախքի բաժինը ՌՀՄ ֆորումում (Ռուսաստանի հայերի միություն)**
<http://sarinfo.org/forum/viewforum.php?f=107>
Դասակարգում ֆորում, *Կայքի լեզուները` ռուսերեն*

- hh. **Ջավախքի բաժինը HorizonWorld ֆորումում**
<http://horizonworld.com/vb/forumdisplay.php?f=135>
Դասակարգում ֆորում,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն
- ii. **Ջավախքի բաժինը Jigyarov.net ֆորումում**
<http://forum.jigyarov.net/forumdisplay.php?f=60>
Դասակարգում ֆորում,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն, ֆրանսերեն
- jj. **Ջավախք լուսանկարների հավաքածու**
<http://satkhai.9gb.de/javakhqr.html>
Դասակարգում պատկերասրահ,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն
- kk. **Վրաստանի շրջանների ենթաֆորումը Armenia.ge-ում**
<http://armenia.ge/forum/index.php?showforum=18>
Դասակարգում առնչվող, ֆորում,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն, վրացերեն
- ll. **Ախալքալաքի կայքը**
<http://akhalkalak.nm.ru>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ,
 տեղական,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն
- mm. **Ջավախք տեղեկատու ամսագիր, Բեյրութ**
<http://flamsite.org>
Դասակարգում տեղեկատվություն, առնչվող,
Կայքի լեզուները՝ անգլերեն
- nn. **Ջավախքի մատյան**
<http://javakhk.livejournal.com>
Դասակարգում տեղեկատվություն, լուրեր, պատկերասրահ,
Կայքի լեզուները՝ հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն
- oo. **Օալկայի հույների կայքը**
<http://mytsalka.com>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն
- pp. **Ալաստան գյուղի կայքը**
<http://alastan1.narod.ru>

- Դասակարգում* տեղեկատվություն, պատկերասրահ,
 տեղական,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն
- qq. **Գանձա գյուղի կայքը**
<http://gandza.javakhq.org>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ,
 տեղական,
Կայքի լեզուները՝ հայերեն
- rr. **Ախալքալաքի մունիցիպալիտետի կայքը**
<http://akhalkalaki.ge>
Դասակարգում տեղեկատվություն, լուրեր, տեղական,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն
- ss. **Դամալա գյուղի կայքը**
<http://damala.ucoz.ru>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ,
 տեղական,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն
- tt. **Կարծախ գյուղի կայք**
<http://bvahan.com/Karzakh/>
Դասակարգում տեղեկատվություն, տեղական,
Կայքի լեզուները՝ անգլերեն
- uu. **Մաթխա գյուղի կայքը**
<http://satkha.com>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ,
 տեղական,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն
- vv. **Շինուբան գյուղի կայքը**
<http://cinuban.ucoz.net/>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ,
 տեղական,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն
- ww. **Նորշեն գյուղի կայքը**
<http://norshen.ru>
Դասակարգում տեղեկատվություն, պատկերասրահ,
 տեղական,
Կայքի լեզուները՝ ռուսերեն

xx. **Խանդո գյուղի կայք**

<http://hando1.narod.ru>

Դասակարգում տեղեկատվություն, տեղական,
Կայքի լեզուները՝ *ռուսերեն*

yy. **Խանդո գյուղի կայք**

<http://khando.narod.ru>

Դասակարգում տեղեկատվություն, տեղական,
Կայքի լեզուները՝ *ռուսերեն*

zz. **Խաշուտ գյուղի կայքը⁹**

<http://khashut.ru>

Դասակարգում տեղեկատվություն, տեղական,
Կայքի լեզուները՝ *ռուսերեն*

Հնարավոր է լինեն նյութեր, որոնք վրիպել են և տեղ չեն գտել մատենագիտության մեջ: Այդպիսիք ձեռքի տակ ունենալու դեպքում խնդրում ենք կապվել մեզ հետ՝ հետևյալ կերպ.

- «Միտք» վերլուծական կենտրոն, ՀՀ, ք. Երևան, Դեղատան 15/1:
- Հեռախոս՝ + 374-98-23-03-76:
- Էլ. հասցե՝ vsargsyan83@gmail.com:

Տրամադրված նյութերը մեծապես կօգնեն առավել ամբողջացնելու Ջավախքի անցյալի ու ներկայի ուսումնասիրման համար առկա նյութերը, իսկ ապագայում վերջիններս կմիացվեն սույն ձեռնարկի նյութերի ցանկին և կվերահրատարակվեն:

⁹ «Ջավախքի տեղեկատվական ցանցի» (<http://javakhk.net>) կողմից կազմված սույն ցանկին հարկ համարեցինք մեր կողմից ավելացնել նաև «Փոքրամասնությունների գործերով եվրոպական կենտրոնի» կայքէջը՝ <http://www.ecmi.de>, որն օտար լեզուներով մի շարք աշխատանքային զեկույցներ ու զանազան այլ նյութեր է պարունակում Ջավախքի և Հյուսիսային Լոռու մասին (*ծնթ. կազմ.*):

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆՇՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ 3

ՋԱՎԱԽՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ (սկզբից մինչև 2003 թ.) 4

1. Սկզբնաղբյուրներ 4

2. Տպագիր սկզբնաղբյուրներ 6

3. Մենագրություններ, ժողովածուներ, սեղմագրեր, քարտեզներ ... 10

4. Պարբերական մամուլ և մատենաշարեր 17

5. Հոդվածներ 20

 Վրացերեն լեզվով օգտագործված գրականություն
 թարգմանություն 26

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1 28

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2 40

**ՋԱՎԱԽՔԻ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԻ
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**
(ի սկզբանե մինչ 2012 թ. սկիզբը)

*Կազմող՝
Հրատարակիչ տնօրեն՝
Համակարգչային ծնավորումը՝*

Վահե Սարգսյան
Ռուզան Սահակյան
Արթուր Բոյախյանի

Ստորագրված է տպագրության 20.03.2012: Չափսը՝ 60 x 84 1/32:
Թուղթը՝ օֆսեթ- 1: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:
Ծավալը՝ 3,25 տպ. մանուլ:

Տպաքանակը՝ 200 օրինակ:

Տպագրվել է «Գևորգ - Հրայր» ՍՊԸ

հրատարակչությունում

Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 6:
Հեռ.՝ 52-79-74, 52-79-47:
Էլ. փոստ lusakn@rambler.ru